

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta
Katedra teorie práva a právních učen

**ANDREJ VYŠINSKIJ – PRÁVNÍ TEORETIK
OBDOBÍ STALINISMU**

Diplomová práce

Vypracovala: Valeria Kraft

Vedoucí diplomové práce: doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.

Praha, únor 2014

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 5. února 2014

Podpis:

Ráda bych na tomto místě poděkovala za odborné vedení a cenné rady vedoucímu mé práce panu doc. JUDr. PhDr. Pavlu Maršálkovi, Ph.D.

Obsah:

Úvod.....	1
1. Marxismus, ruská revoluce a právo	2
1.1 Marxismus a právo.....	2
1.2 Právo v revoluci (1917-1919).....	4
1.3 Zákonnost s vyhrazením výjimek (1920-1929).....	8
1.4 Právo jako nástroj třídního boje (1930-1953).....	11
2. Andrej Januarjevič Vyšinskij: život a osobní profil	16
2.1 V očekávání revoluce (1883-1917).....	16
2.2 Pád a vzestup (1917-1932)	18
2.3 Stalinův prokurátor (1933-1938)	21
2.4 Diplomat a ministr zahraničí (1939-1954).....	25
3. Vyšinského příspěvek k rozpracování základních kategorií marxisticko-leninské právní teorie	27
3.1 Právo	27
3.2 Stát	33
3.3 Zákonnost.....	40
3.4 Spravedlnost.....	44
4. Vyšinského kritika Stučky a Pašukanise	47
4.1 Ve jménu jednoty sovětské právní vědy	47
4.2 Vyšinskij versus Stučka	49
4.3 Vyšinskij versus Pašukanis	52
Závěr	58
Seznam zkratk	60
Použitá literatura	61
Abstract.....	65
Klíčová slova	66

Úvod

Andrej Vyšinskij se stal jedním z nejproslulejších právníků, který dal své schopnosti cele do služeb stalinského režimu. Nebyl jediným právníkem, který se takto zaprodal. Ostatní ovšem převyšoval svým vzděláním, ambicemi a především kontakty na stranickou špičku. Díky tomu všemu a bezohlednosti, s níž postupoval, se stal skutečnou právníckou ikonou Sovětského svazu.

Dnes už asi jméno Vyšinského nikomu mnoho neřekne. Zejména ne mladé generaci. Ta už se o dějiny téměř nezajímá a ani nemá šanci něco se o něm dovědět. Snad s jedinou výjimkou - když se diskutovalo o odstranění jeho hrobu od kremelské zdi, stejně jako o likvidaci mauzolea zakladatele sovětského státu V. I. Lenina.

Tato diskuse lidi velice rozděluje. Mnozí se dodnes nezbavili iluzí o komunismu. Já sama si myslím, že by oba mohli zůstat na svém místě. V Rusku se zločinci vždy pohřbívali u zdi a tito dva spočinuli tam, kam patří.

Ve své práci chci Vyšinského představit nejen jako praktikujícího právníka, ale především jako právního vědce, teoretika. Vycházím přitom nejvíce z jeho prací a další dobové literatury, srovnávám jeho tehdejší obraz a zásluhy s dnešními pohledy. Mým cílem je ukázat, že každý, kdo slouží právu, nemusí sloužit dobru.

1. Marxismus, ruská revoluce a právo

1.1 Marxismus a právo

Marxismus je teoretickým systémem představujícím jednu z variant socialismu.¹ Je jakousi syntézou německé filozofie (G. Hegela), britské politické ekonomie (D. Ricarda) a francouzského utopického socialismu (H. de Saint-Simona a C. Fouriera).² Zakladatelem a současně nejvlivnějším představitelem marxismu byl německý filozof a ekonom K. Marx. Marxismus jako „komplexní a do systému uspořádaný světový názor“³ je však výsledkem vytrvalé myslitelské práce Marxova spolupracovníka F. Engelse.

Jádrem marxismu je materialistické pojetí dějin neboli historický materialismus (teorie, podle níž lze dějinný vývoj společnosti objasnit pomocí ekonomických a třídních činitelů).⁴ Marx byl přesvědčen, že aplikací vědeckých metod lze odhalit zákonitosti společenského a historického vývoje,⁵ a projektoval nástup beztřídní komunistické společnosti revoluční cestou.

A. Heywood hovoří o minimálně třech podobách marxismu: o klasickém marxismu, ortodoxním komunismu (neboli komunismu 20. století, který revidoval hlavně zásluhou V. I. Lenina a J. V. Stalina principy klasického marxismu) a moderním marxismu.⁶

Marxismus, jak správně vystihl Jiří Příbáň, je ve své podstatě „posledním velkým pokusem o založení moderní společnosti na syntetické moci rozumu“, pokusem o sjednocení ideologie a vědy. Je holistickým myšlenkovým systémem usilujícím o vytvoření „univerzálně aplikovatelné a všeobecně sdílené racionality“, univerzálně platných tezí, z nichž měly vycházet všechny vědní obory.⁷ Vztah marxismu k teorii práva lze proto označit za vztah metafyzické nadřazenosti filosofie vůči jednotlivým

---

¹ K. Marx věřil, že vytvořil nový druh socialismu (stojící na vědeckých základech).

² Někteří autoři hovoří o marxismu jako o sekulárním náboženství (viz Weil, S. *Oppression and Liberty*. London: Routledge, 1958, str. 154, Aron, R. *Opium intelektuálů*. Praha: Mladá fronta, 2001).

³ Heywood, A. *Politické ideologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, str. 128.

⁴ Heywood, A. *Politologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, str. 79.

⁵ Heywood, A. *Politické ideologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, str. 128., str. 129.

⁶ Tamtéž, str. 128.

⁷ Příbáň, J. Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V. *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita, 2009, str. 41, 45.

vědeckým disciplínám.⁸

V této souvislosti se nelze nezmínit o tom, že K. Marx a F. Engels se uceleně problematikou teorie práva nikdy nezabývali.⁹ Jejich právně-teoretické závěry jsou tudíž pouze nepřímou odvozovány z ekonomických studií. Z těch mála poznámek o právu lze odvodit, že Marx pokládal právo za tzv. nadstavbu ve vztahu k reálné základně, tj. k souhrnu výrobních a směnných vztahů.¹⁰ A k tomu dodával, že mezi právní formou a výrobními vztahy vládne určitý antagonismus, který lze překonat pouze v komunistické společnosti.

Jeho ekonomizující pojetí společnosti se odráželo i v samotných definicích pojmů práva (jakožto „vůle vládnoucí třídy povýšené na zákon“) a státu (jakožto „orgánu třídního panství, jimž jedna třída utlačuje třídu druhou a tuto moc stvrzuje legálně“).¹¹

Jako poněkud zavádějící se proto jeví tvrzení A. J. Vyšinského o velkolepém dědictví marxismu, jež poskytuje mimořádně bohaté prameny pro vypracování řady nejdůležitějších otázek v oblasti teorie práva. Zřejmě pro případ, že by ani ten nejpozornější čtenář nemohl ve spisech klasiků marxismu nalézt paradigma právní teorie, Vyšinskij dodává, že marxistické učení o právu nejen není doposud prostudováno, nýbrž není ani soustavně uspořádáno.¹²

Absence celistvé analýzy práva ve spisech Marxe a Engelse vedla k tomu, že marxistická právní teorie byla mnohokrát dezinterpretována, deformována a přizpůsobována ke svým momentálním potřebám jednotlivými politickými režimy.

---

⁸ Teorie práva se stává součástí ideologie (tamtéž).

⁹ Nutno poznamenat, že ten, kdo se opovážil zpochybnit Marxovo právnické vzdělání, stal se terčem neustávající kritiky sovětských právních vědců. Tak například německý profesor R. Stammler si vysloužil přívlastek „vědecké nuly“ (Stučka, P. Revoluční úloha práva a státu. In: Sovětské právní myšlení ve 20. letech. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968, str. 34).

¹⁰ Politická nadstavba (tj. právo a stát) je podle něj determinována ekonomickou základnou (tj. ekonomickým (výrobním) systémem).

¹¹ Marx, K. a Engels, F. Komunistický manifest. Praha: SPN, 1970. Dodejme, že úvahy o právu se v dílech klasiků marxismu objevují v souvislosti se státem. Předmětem socialistické právní teorie proto bylo nejen právo, nýbrž také stát.

¹² Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 20.

1.2 Právo v revoluci (1917-1919)

Prosazení marxistických principů do praxe umožnila teprve Velká říjnová revoluce (1917), která přinesla významné změny ve všech oblastech společenských vztahů. Slovy J. Baberowského: převrátila svět naruby.¹³

Revoluční režim nastoupil cestu násilné přestavby společnosti¹⁴ s cílem odstranění tříd.¹⁵ Výsledkem tohoto nelítostného experimentu bylo nejen rozdělení společnosti na nové třídy,¹⁶ nýbrž i vytvoření stabilní vrstvy společenských vydědenců (tzv. lišenců).¹⁷

Právní kategorie lišenců byla zavedena první socialistickou ústavou (tj. ústavou RSFSR z roku 1918). Zahrnovala celkem sedm skupin osob: osoby používající námezdní práci pro svůj zisk (tj. podnikatele, kteří najímají pracovní sílu); osoby žijící z příjmů, které nevznikají prací; soukromé obchodníky a řemeslníky; kněžstvo; „bývalé příslušníky carské policie a důstojníky carské armády; duševně nemocné“,¹⁸ osoby nesvéprávné a odsouzené podle zákona.¹⁹ Příslušnost ke skupině lišenců znamenala nejen ztrátu volebního práva, zákaz členství ve straně, nýbrž i sankční zdanění, znevýhodnění při soudním jednání, omezený přístup ke zboží a odepření mnoha dalších práv.

Naproti tomu plná občanská práva byla udělena pouze proletariátu - tj. bezzemkům, drobným rolníkům (tzv. venkovskému proletariátu), úředníkům, představitelům svobodných povolání (což bývalo častým předmětem sporů), dělníkům,

---

¹³ Baberowski, J. Rudý teror: dějiny stalinismu. 1. vyd. Praha: Brána, 2004, str. 24.

¹⁴ Za organickou součástí revoluční přestavby světa byla považována i revoluční přeměna člověka (zrod nového člověka, tj. vyššího společensko-biologického typu). Ztělesněním tohoto antropologického ideálu byl mladý atlet, jehož nezcizitelnými vlastnostmi byly rozum a vůle (později také kolektivismus a heroismus). Nový člověk měl žít novým způsobem života (novyj byt): slavit revoluční svátky, mluvit revoluční řečí atd. Pro většinu nedostižný ideál dovedl v mnoha lidech vyvolat pocity méněcennosti a strachu z vyloučení ze společnosti (do které podle ideologů „starý člověk“ již nepatřil).

¹⁵ Přestavba společnosti a přeměna člověka byla uskutečňována formou nemilosrdného třídního boje. Příslušníci starých vyšších a středních vrstev byli tvrdě pronásledováni, vězněni a dokonce popraveni.

¹⁶ V této souvislosti si připomeňme slova A. J. Vyšinského, který hovořil o sovětském zřízení jakožto kolébce nových tříd (tříd, které lidské dějiny dosud neznaly). „Dělnická třída a kolchozní rolnictvo v SSSR, toť nové třídy, tak jako je nová i sovětská inteligence vychovaná novými socialistickými vztahy.“ (Vyšinskij, A. J. Sovětský stát ve vlastenecké válce. Praha: Orbis, 1946, str. 27).

¹⁷ Rozdělení společnosti lze považovat za jednu z metod jak překonat společenský nepořádek a přestat krizové situace (Baberowski, J. Rudý teror: dějiny stalinismu...).

¹⁸ Geyer, M., ed. a Fitzpatrick, S., ed. Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, str. 192.

¹⁹ Viz čl. 65 Ústavy RSFSR z roku 1918.

vojákům Rudé armády a některým příslušníkům inteligence²⁰ (tzv. avantgardě proletariátu).²¹

Přitom je nutno mít na zřeteli, že třídní příslušnost byla často pouze anticipována, neboť její přesné určení bylo po revoluci a občanské válce, které setřely rozdíly mezi jednotlivými třídami, velice obtížné.²²

Stigmatizace tudíž hrozila mnoha lidem. „Nepřítelem lidu“ mohl být prohlášen každý, kdo příslušel k nepřátelské společenské třídě (aristokracie, kněžstvo, kulactvo, buržoazie) nebo zastával antisovětské postoje, udržoval vztahy s „nepřáteli lidu“ atd. Mimo to neexistovala „žádná jednoznačná a všeobecná pravidla ohledně toho, jaká váha má být kladena na stávající zaměstnání, předrevoluční postavení, sociální původ rodičů“. ²³ Do kategorie lišenců byli často zařazováni i jedinci, kteří do ní ve skutečnosti nepatřili, neboť stačilo pouhé podezření nebo nařčení.

Vyloučení měli jen malou možnost být přijati do společenství plnoprávných občanů. Jediným reálným mechanismem bylo plné ztotožnění se s ideály sovětského režimu, zřeknutí se rodičů, kteří měli neproletářský původ, a „maximální nasazení pro společnou věc“ (například stachanovský výkon, překračování norem nebo služba v Rudé armádě).²⁴

Zavržení buržoazního světa, který byl označen za starý a již překonaný, znamenalo i odmítnutí buržoazního právního myšlení. Předrevoluční hodnotový systém práva byl proto nahrazen novými ideami, které vycházely z učení marxismu.

Koncem roku 1918 bylo dosavadní staletými prověřené právo zrušeno. Jedním ze základních principů leninismu byl totiž požadavek právní diskontinuity. V podmínkách ruské revoluce, kdy bolševici uchopili moc ozbrojeným převratem a vyvraždili nebo vyhnali většinu právních vědců, kontinuita práva by pravděpodobně ani nebyla uskutečnitelná. Jinými slovy, ztráty, které pravověda utrpěla za revoluce, znamenaly, že již nebyl dostatek právně vzdělaných odborníků, kteří by mohli

---

²⁰ Inteligence jako celek byla však považována za buržoazní element.

²¹ Dodejme, že patrně nejprestižnějším byl status dělníka jakožto „tvůrce dějin“, neboť přinášel řadu výhod oproti jiným společenským skupinám.

²² Určení třídní příslušnosti bylo vskutku nesnadným úkolem - „Co znamenala třídní příslušnost pro člověka, který se narodil v rolnické rodině, vyučil se kovářem, během NEPu pracoval v soukromém maloobchodě a potom jako kuchař v kantýně provozované státem?“ „Anebo kolehozník, jehož rodiče byli označeni za „chudé rolníky“, avšak jeho strýc byl zlikvidován jako kulak?“ (Geyer, M., ed. a Fitzpatrick, S., ed. *Za obzor totalitarismu...* str. 376).

²³ Tamtéž, str. 329.

²⁴ C.R. Browning a L.H. Siegelbaum v této souvislosti zdůrazňují vykupitelský význam práce. (Tamtéž, str. 377).

zprostředkovat převzetí předrevolučního práva.²⁵

Současně se starým právem byly postupně odstraňovány předrevoluční soudy a další orgány starého režimu.²⁶ V této souvislosti nelze nezmínit, že se Lenin ve svých pracích²⁷ stavěl proti celoplošnému rozbíjení buržoazního státního aparátu. Tvrdil, že některé jeho části musí být zachovány, neboť jsou pro proletariát užitečné. Jejich likvidace by podle Lenina přinesla novému státu zcela zbytečné organizační problémy. Tak například policejní a armádní mašinerii považuje za hodnou zničení, zatímco „aparát konající značnou práci evidenční a registrační“²⁸ nazývá aparátem potřebným k vybudování socialistického státu (ovšem za podmínky že bude osvobozen z kapitalistického vlivu). Příkladem takového pro proletariát užitečného aparátu jsou podle něj velké banky. Jednotnou státní banku dokonce nazývá kostrou socialistické společnosti.

Na příkladu stanoviska k státnosti Lenin poukazoval na dle jeho názoru hlavní rozdíl mezi socialisty a anarchisty.²⁹ Zatímco anarchisté zaujímají zcela negativní postoj k státu a chtějí ho zničit, socialisté si uvědomují potřebu jeho zachování a použití v boji za osvobození dělnické třídy.

Myšlenka, že rozbití předrevolučního státního aparátu neznamená bezduché ničení všeho, co existovalo za starého režimu, je nepochybně chvályhodná. Avšak představa, že se jedná o složitý a propracovaný systém, v němž ničení všeho „zlého“ je spojováno s výběrem a zachováním všeho „dobrého“, se jeví jako utopická. Leninovo učení o nové třídě, která si pečlivě vybírá mezi jednotlivými prvky starého státního aparátu ty, které jsou pro společnost nového typu prospěšné, a začleňuje je do nově budovaného státního systému, odporuje samotné podstatě revoluce.³⁰

Novými prameny práva se staly dekrety³¹ vydávané vládou³² a tzv. „socialistické

---

²⁵ Diskontinuita práva byla zdůvodňována odmítáním jakékoli návaznosti na předříjnové poměry (tedy negací starého státu a práva, jejichž hlavní účel byl spatřován ve vykořisťování dělnické třídy).

²⁶ Jakousi náhradou za soudnictví měla být samozvaná dělnická justice (například kolektivní samosoudy v továrnách).

²⁷ Lenin, V. I. Sočinenija, tom XXI, Avgust 1914 - Djekabr' 1915. Izd. 4. Leningrad: Gosud. izdat. polit. lit, 1952.

²⁸ Vyšinskij, A. J. Leninovo a Stalinovo učení o proletářské revoluci a státu. 1. autoris. vyd., Praha: Svoboda, 1946.

²⁹ Lenin, V. I. Spisy, sv. XIX. Praha: SNPL, 1957, str. 296.

³⁰ Revoluce je definována jako zásadní, komplexní změna celého společenského systému, mající vesměs rychlý průběh. „Revoluce přetrhává vývojovou kontinuitu, často ničí staré hodnoty a snaží se je nahradit novými.“ - Universum: [encyklopedie pro 21. století]. Praha: Knižní klub, 2006, (N-Ž).

³¹ Například dekrety o míru a o půdě, kterými se „ex post uzákonil ilegální zábor půdy rolníky a slíbil neruským národům impéria právo na sebeurčení“ (Baberowski, J. Rudý teror... str. 27).

právní vědomí“, neboli „revoluční svědomí“ či „revoluční právní vědomí“.³³

V této souvislosti si připomeňme, že v oné revoluční době převládala marxistická představa o brzkém odumření státu a práva. V souladu s marxistickým učením kapitalismus vyústí v proletářskou revoluci, která bude následována nejprve krátkým obdobím diktatury proletariátu a později vytvořením beztřídní samosprávné společnosti. Tento přerod ve společnost nového typu však nevyústí v nahrazení „starého“ práva novým právem revolučním, nýbrž v odumření veškerého práva jakožto státem sankcionovaného systému norem lidského chování. Donucovací a organizační funkce státu (zajišťované právem) totiž budou převzaty samosprávným společenstvím mravně uvědomělých jedinců.

Ve fázi komunismu, kdy již nemělo být ani utlačovaných ani jejich utlačovatelů, se počítalo se vznikem nestátní komunistické společnosti a se zánikem státu jakožto politické instituce, která by postupně ztratila jakýkoli smysl.³⁴

Je pozoruhodné, že při vytváření prvních zákonodárných aktů se touto představou řídil i normotvůrce. Tak například, koncem roku 1919 byly vydány Směrodatné zásady trestního práva RSFR.³⁵ V jejich úvodu zákonodárce objasňoval potřebu vydávání nových právních předpisů i přes skutečnost, že již brzy mělo veškeré právo zaniknout, a to takto: „proletariát musí vypracovat předpisy, které zajistí zhospodárnění, sjednocení a koordinaci jinak roztržitěného úsilí o zkrácení třídních nepřátel; teprve po definitivním potlačení odporu svržené buržoasie a po dovršení výstavby komunistického řádu bude moci proletariát stát a právo zrušit“.³⁶

S ohledem na historické souvislosti je nutno podotknout, že se právněteoretické myšlení v průběhu doby výrazně proměňovalo. Pojetí základních konceptů práva se měnilo za účelem legitimizace změn probíhajících v totalitní společnosti. Základní právní kategorie tedy byly jinak definovány v době bezprostředně navazující na Velkou

---

³² Během velice krátké doby bylo vydáno velké množství dekretů, které si nezřídka protiřečily. K tomu přispěla (mimo jiné) v té době minimální publicita práva. Nepřekvapí tudíž, že za nejdůležitější a základní pramen práva bylo pokládáno soudní rozhodnutí (a nikoliv dekret).

³³ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie z novodobých dějin ruského práva. 1. vyd. Praha: Ediční středisko PF UK, 1994, str. 10.

³⁴ V této fázi dějin již neměla existovat třída, která by usilovala o to, aby povýšila svou vykořisťovatelskou vůli na zákon (a k tomuto účelu potřebovala stát a právo).

³⁵ Zahrnovaly pouze 27 paragrafů.

³⁶ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie ... str. 11.

říjnovou revoluci a jinak v období stalinismu,³⁷ neboť právní věda podobně jako ostatní vědecké disciplíny byla kontrolována politickou mocí a sloužila jejím momentálním zájmům a potřebám. Jako doklad výše uvedené dynamiky nám může posloužit obrat v teorii odumírání státu a práva.³⁸

V procesu utváření sovětského práva lze proto rozpoznat několik vývojových fází, které se však často překrývaly, neboť právní teorie, která dominovala ve fázi následující, byla nezřídka připravována již ve fázi předchozí.³⁹ Někteří autoři⁴⁰ rozlišují dvě hlavní vývojová období: fázi „bouřlivou“ (1929-1938) a následující fázi „stability“. Toto časové rozhraní je naopak odmítáno F. C. Schroederem,⁴¹ který se domnívá, že dané členění nelze přijmout, neboť pro třicátá léta je charakteristický souběh zákonů zaručujících občanská práva a zákonů teroristických.

Pro účely této diplomové práce si porevoluční vývoj právního myšlení rozdělíme na dvě období: období „zákonosti s vyhrazením výjimek“ (1920-1929)⁴² a období, kdy se právo stalo nástrojem v boji proti třídnímu nepříteli (1930-1953).

1.3 Zákonost s vyhrazením výjimek (1920-1929)

Začátkem dvacátých let se nově nastolený režim dostal do hluboké hospodářské krize.⁴³ V letech 1921 až 1922 propukl nebývalý hladomor,⁴⁴ který si vyžádal nejméně pět milionů životů.⁴⁵ Hrozilo úplné zhroucení vlády bolševiků.

V. I. Lenin si byl vědom, že z této zoufalé situace existovalo pouze jediné východisko (které však pro většinu starých revolucionářů bylo zcela nepřijatelné).⁴⁶

---

³⁷ Zatímco revoluce přála právním teoriím, „jež nebyly vázány na pozitivní právo“ (viz teorie L. Duguity a L. Petražyckého, koncepce „revolučního právního vědomí“ obsažena v Dekretu o soudu), stalinská teorie práva byla vybudována „na základě jeho formální, tj. pozitivní existence“ (Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní myšlení... str. 8).

³⁸ Podrobněji k teorii odumírání státu a práva viz kapitola 4.

³⁹ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 7.

⁴⁰ Sharlet, R. Stalinism and Soviet Legal Culture. In: Tucker, R. C. (ed.) Stalinism: Essays in historical interpretation. New York: W. W. Norton, 1977. Berman, H. J. Justice in the U.S.S.R.: An interpretation of Soviet Law. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963.

⁴¹ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 25.

⁴² Tamtéž, str. 15.

⁴³ Revoluce a následná občanská válka uvrhly zemi do hlubokého hospodářského rozvratu. Socialistická přestavba společnosti vyhnala nebo pobila většinu kvalifikovaných pracovníků.

⁴⁴ Kolaps sovětské ekonomiky měl za následek katastrofální úpadek zemědělské a průmyslové výroby.

⁴⁵ K záchraně hladovějících před smrtí bylo nezbytné zvýšit výrobu potravinářského a spotřebního zboží a především obnovit volný trh potravin.

⁴⁶ Znamenalo totiž nejen návrat k předrevolučním poměrům, nýbrž i nepřímé uznání neúspěchu dosavadní hospodářské politiky (válečného komunismu). Mimoto mnozí členové politbyra nedůvěřovali

Touto jedinou cestou záchrany bylo znovuoživení principů tržní ekonomiky (dočasný ústup od principů marxismu). Lenin proto vyhlásil⁴⁷ program Nové hospodářské politiky (NEP), který znovuoživil tržní mechanismy. Otevřel zemi zahraničním investicím a uvolnil soukromé podnikání.⁴⁸

Od počátku bylo zřejmé, že tento program nelze realizovat bez odpovídající rehabilitace práva, a tak na místo „socialistického právního vědomí“ nastoupila „zákonnost“, tj. pojem vypracovaný již carskou státoprávní vědou.⁴⁹

Tradiční právní terminologie byla postupně opouštěna. Zaváděly se nové pojmy, které byly vytvářeny syntézou marxisticko-leninské ideologie a právního jazyka.

Nová ekonomická politika vyžadovala vydání celé řady právních předpisů.⁵⁰ V květnu 1922 byl proto přijat dekret o základních soukromých majetkových právech, v červnu trestní zákoník, v září pozemkový zákoník, v říjnu občanský zákoník, v listopadu pracovní zákoník a v únoru následujícího roku trestní procesní zákoník.⁵¹

Je logické, že v této „ukvapené legislativní kampani... nemohly vzniknout žádné vyzrálé kodexy“.⁵² Přesto šlo o významný obrat, který znamenal rehabilitaci právní vědy.⁵³ Představa o obnově předrevolučních poměrů by však byla zcela mylná, neboť ztráty, které právní věda utrpěla v prvních porevolučních letech, již nebylo možné nahradit.

Koncem dvacátých let byl program nové ekonomické politiky ukončen.⁵⁴ J. V. Stalin⁵⁵ se rozhodl přejít k tzv. socialistické industrializaci se systémem pětiletěk.⁵⁶

---

systému tržního hospodářství. Byli naopak přesvědčeni, že trh je nezbytné regulovat státními zásahy (viz L. Trockij).

⁴⁷ NEP byl přijat z iniciativy V. I. Lenina na X. sjezdu VKS(b) v březnu 1921.

⁴⁸ Tak například rolník si (po povinném odvodu stanoveného množství naturálií) mohl ponechat přebytky. Mohl s těmito přebytky dále obchodovat a dokonce mu bylo dovoleno zaměstnávat další osoby. Řemeslníci a drobní podnikatelé mohli provozovat živnost.

⁴⁹ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 13.

⁵⁰ Bylo nutno zákonně podchytit změny, které ve společnosti probíhaly.

⁵¹ Byly připravovány i další kodexy (například průmyslový zákoník, obchodní zákoník a správní). Charakteristickým znakem všech vydaných i připravovaných právních předpisů byly generální klauzule o přednostním respektování zájmů státu (viz například § 1 občanského zákoníku) a eklektické přebírání norem obsažených ve zrušených carských zákonech.

⁵² Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 14.

⁵³ O tom svědčí i znovuootevření právnických fakult.

⁵⁴ Stalo se tak zřejmě v důsledku teze o vybudování socialismu v jedné zemi (vyhlášené Stalinem v roce 1924). Výstavba socialismu v jedné zemi z vlastních sil a prostředků (tj. bez pomoci světové revoluce) totiž vyžadovala násilnou a překotnou přestavbu celé ekonomiky (ukončení programu NEP, výstavbu těžkého průmyslu a násilnou kolektivizaci). Nutno dodat, že některé ekonomické nástroje zavedené v období NEP byly i přesto zachovány (v této souvislosti se hovoří o vztazích soukromoprávního charakteru).

⁵⁵ Od roku 1922 generální tajemník strany a po smrti V. I. Lenina (1924) její jediný vůdce.

Později prosadil kolektivizaci zemědělství.⁵⁷

Masová kolektivizace probíhala bez jakékoli právní základny,⁵⁸ údajně jako součást třídního boje, v němž se sovětská společnost měla vypořádat s poslední vykořisťovatelskou třídou – kulactvem.⁵⁹ Slovy A. J. Vyšinského, se uskutečnila jako: „tvůrčí, revoluční rozmach rolnické chudiny a základních vesnických mas středního rolnictva proti kulactvu“.⁶⁰

Ve skutečnosti i přes mimořádné úsilí stranických agitátorů (které v mnoha případech hraničilo se štvanicí proti všem samostatně hospodařícím sedlákům) sovětské ideje nenalézaly mezi rolníky ohlas. Na venkov byly proto vysílány ozbrojené jednotky rudoarmějců a příslušníků tajné policie, které krvavě potlačovaly rolnické vzpoury a dohlížely nad vybíráním stanovených odvodů zemědělské produkce.⁶¹ Několik milionů rozkulačených sedláků bylo deportováno na Sibiř, dalších několik milionů popraveno nebo internováno do gulagů.⁶²

Nerespektování práva vrcholilo.⁶³ Represivní opatření byla uplatňována i vůči osobám, které se žádného trestního činu nedopustily.⁶⁴ Urychlená industrializace totiž vyžadovala nejen značné finanční prostředky, nýbrž i levnou pracovní sílu vězňů.⁶⁵

---

⁵⁶ Směrnice pro přípravu prvního pětiletého plánu byly schváleny na XV. sjezdu (1927).

⁵⁷ Program kolektivizace zemědělství byl vyhlášen na XV. sjezdu. Kvóty osob určených k rozkulačení byly stanoveny usnesením ÚV VKS(b) ze dne 30.1.1930.

⁵⁸ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 17-18.

⁵⁹ Likvidací kulactva měl být završen proces třídního boje.

⁶⁰ Vyšinskij, A. J. Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu (Otázky státu a práva v dílech soudruha Stalina), 1. vyd. Praha: Svoboda, 1951, str. 153.

⁶¹ Zákony, které měly rolníky chránit, byly otevřeně porušovány (v souladu se Stalinem zformulovanou „tezí o nutnosti odsunout zákony stranou při přechodu k nové etapě politiky“) - Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 18.

⁶² Výsledkem kolektivizace byl výrazný pokles zemědělské a živočišné výroby. První pětiletka tak skončila hladomorem (dokonce větším než v roce 1921).

⁶³ Respektování práva bylo naopak pokládáno za pravou úchylku. Předpokládalo se totiž, že právo již v nejbližším čase odumře. „Soudy, pokud vůbec nebyly uzavřeny, považovaly zákony za neplatné. Studenti požadovali, aby právnické fakulty byly zavřeny.“ (Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 19-20).

⁶⁴ Byly však shledány osobami „nebezpečnými“ pro režim. K úplnosti si připomeňme, že v tomto období se objevuje nová kategorie společensky vyloučených osob – kategorie tzv. „společensky nebezpečných“ neboli „společensky škodlivých živlů“ (do níž jsou zařazováni: rozkulačení sedláci, bývalí trestanci, osoby nekonající „společensky přínosnou práci“, lišenci ad.). Příslušníci výše uvedené skupiny byli vykazováni z měst nebo stále častěji deportováni do gulagů.

⁶⁵ J. Baberowski v této souvislosti hovoří o nucené práci jakožto prostředku socialistického výrobního způsobu (Baberowski, J. Rudý teror...). Nutno dodat, že vězni gulagů představovali nejen levnou pracovní sílu, nýbrž i další zdroj financování industrializace. Těžili totiž suroviny, z jejichž exportu plynuly značné příjmy.

Stalin trval na industrializaci za každou cenu.⁶⁶ Pro jednotlivé soudní okresy byly proto stanoveny závazné kvóty osob, které bylo třeba ve vymezeném časovém rámci zatknout a mimosoudně potrestat.⁶⁷

1.4 Právo jako nástroj třídního boje (1930-1953)

Proces industrializace byl již od samého počátku doprovázen četnými výrobními poruchami a nehodami (ke kterým ovšem „nemohlo“ v zemi sovětů docházet). Právě proto byly připisovány nepřítelům sovětské moci, kteří se zaprodali zahraničním výzvědným službám (tj. tzv. „škůdcům“ a „záškodníkům“).⁶⁸ Průmyslové havárie (ve skutečnosti zapříčiněné neúměrným tlakem na intenzifikaci práce)⁶⁹ tak byly kvalifikovány jako protistátní sabotáže a úmyslné škůdcovství prováděné kontrarevolučními silami.⁷⁰

Rozpoutala se vlna soudních procesů s tzv. buržoazními specialisty, kteří byli obviňováni z pokusu o maření sovětské socialistické výstavby.⁷¹ Zkušenosti takto nabyté byly pak Stalinem plně využity v inscenovaných politických procesech ve 30. letech 20. století.⁷² Veřejný soudní proces (i když vykonstruovaný) se totiž ukázal jako velice účinný nástroj v boji s údajnými nepříteli lidu (v mnoha případech

---

⁶⁶ Celkovou zaostalost země totiž pokládal za jednu ze základních příčin všech porážek a příkoří carského Ruska. Zdůrazňoval, že socialismus nelze vybudovat bez rozsáhlé a rychlé výstavby průmyslu.

⁶⁷ Existovala i další „směrná čísla“, například tajné kvóty pro počet popravených v letech 1937-1938 (viz rozkaz č. 447 z roku 1937 „O represivních opatřeních proti kulakům, zločincům a ostatním protisovětským elementům“ s kvótou 269 000 rozsudků).

⁶⁸ Na tyto škůdce a záškodníky byla přenášena odpovědnost za všechny politické a hospodářské neúspěchy režimu. V této souvislosti si připomeňme jednu z obžalovacích řečí A. J. Vyšinského: „V naší zemi, bohaté na všechny možné zdroje, nemohlo a nemůže dojít k nedostatku nějakého výrobku. Právě proto bylo úkolem této celé škůdcovské organizace přivodit takovou situaci, aby učinili vzácným zboží, jehož máme přebytek, a udržovali trh i potřeby obyvatelstva v napětí... Nyní je vidět, proč to u nás tu a tam vážně, proč se najednou nedostává těch nebo oněch výrobků, kterých máme hojnost a nadbytek. Právě proto, že tito zrádci za to mohou.“ (Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem roku 1938, 1. autoriz. vydání. Praha: Svoboda, 1951, str. 332).

⁶⁹ Při neustálém zvyšování pracovních norem se zpravidla vůbec nepřihlíželo k limitujícím faktorům (tj. například k špatnému technickému stavu výrobních prostředků, nedostatku vysoce kvalifikovaných odborníků atd.). Havárie a plýtvání tak byly nevyhnutelnými následky urychleného procesu industrializace. Veškerá vina byla přesto svalována na řídicí hospodářské pracovníky a příslušníky technické inteligence (na tzv. „reakční části buržoazní inteligence a byrokratické živly“).

⁷⁰ Dělníci byli vyzýváni k bdělosti a ostráživosti vůči škůdcovské aktivitě třídních nepřátel.

⁷¹ Klasickým příkladem procesu se záškodníky je tzv. Šachtinský proces, který se konal ve dnech 18. 5. až 6. 7. 1928. Soudu předsedal A. J. Vyšinskij, který později vydal spis věnovaný problematice škůdcovství (viz Vyšinskij, A. J. Někotorye metody vrěditel'sko-diversionnoj raboty trockistsko-fašistskich razvěščikov. Moskva: Partizdat CK VKP(b), 1937).

⁷² Lze předpokládat, že procesy se „škůdci“ a „záškodníky“ zavdaly podnět k masovým represím 30. let.

politickými oponenty Stalina v politbyru).⁷³ Tak započal proces postupné rehabilitace práva.⁷⁴

Skutečné důvody, proč se Stalin rozhodl právo rehabilitovat, zůstávají dodnes skryty. Podle F.-C. Schroedera byly „Stalinovy projevy a zákony, kterými byl zvyšován význam práva“ pouhým pokračováním „cynického konejšení demoralizovaného obyvatelstva“.⁷⁵ Zdá se ovšem, že hlavní příčinou „povýšení významu práva“ byla naléhavá potřeba spojenectví se západními mocnostmi. Tomu nasvědčují i Stalinovy poznámky k návrhu rozhodnutí o změnách ústavy a zřízení ústavní komise, v nichž hovoří o reformě práva jako o nejmocnější zbrani v boji proti mezinárodnímu fašismu.⁷⁶

Vyvrcholením procesu rehabilitace práva bylo přijetí nového základního zákona (ústavy) SSSR v roce 1936.⁷⁷ Stalinská ústava⁷⁸ deklarovala vítězství socialismu a dělnicko-rolnické⁷⁹ demokracie v SSSR. Legislativně zakotvila všeobecné, přímé, rovné a tajné právo hlasovací (čl. 134). Proklamovala rovnoprávnost obou pohlaví (čl. 122) a rovnoprávnost národností a ras (čl. 123). Zaváděla řadu občanských svobod: svobodu shromažďovací a sdružovací, svobodu svědomí, slova a tisku (čl. 125-126). Zaručovala právo na práci (čl. 118),⁸⁰ na odpočinek (čl. 119), na hmotné zaopatření

---

⁷³ Umožňovaly nejen legitimizovat politické vraždy, nýbrž i přenášet na neprávem odsouzené veškerou odpovědnost za hospodářské a politické neúspěchy režimu.

⁷⁴ Počátek tohoto obratu předznamenal v roce 1930 Stalin se svým článkem „Závrať z úspěchů“ (2. března 1930, Pravda). Stalin v něm kritizoval četné chyby při provádění kolektivizace zemědělství a trval na důsledném dodržování zákonů (ačkoliv sám je zdaleka nedodržoval). Prohlašoval, že „není přípustné, aby byl místní rozpočet doplňován způsobem porušujícím zákon, porušujícím směrnice strany“. Konkrétní opatření v „boji za upevnění revoluční zákonnosti“ byla stanovena v usnesení Ústředního výkonného výboru a Rady lidových komisařů SSSR „O revoluční zákonnosti“ (ze dne 25. června 1932).

⁷⁵ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 26-27.

⁷⁶ Průvodní poznámky J. V. Stalina k návrhu rozhodnutí politbyra o změnách ústavy a zřízení ústavní komise (ze dne 31.1.1937) – Ruský státní archiv sociálně-politických dějin (RGASPI), fond 17, soupis 163.

⁷⁷ Tzv. Stalinské ústavy (ze dne 5. prosince 1936) - ústavy, jež byla nazývána základním zákonem pracujících všech zemí a národů.

⁷⁸ Předsedou komise pro přípravu ústavy byl J. V. Stalin. Není bez zajímavosti, že ze 30 členů této komise bylo 17 popraveno (například N. I. Bucharin), 1 spáchal sebevraždu a další 2 byli vyloučeni z veřejného života.

⁷⁹ Podle nové ústavy sovětská společnost dosáhla jednoty. Skládala se „ze dvou spřátelených tříd, dělnictva a rolnictva, mezi nimiž se ještě udržely třídní rozdíly“ (antagonistické třídy byly zlikvidovány). (Ústava (základní zákon) Svazu sovětských socialistických republik [Konstitucija - Osnovnoj zakon - SSSR]: se změnami a doplňky ... Moskva: Vydavatelství cizojazyčné literatury, 1943).

⁸⁰ Právu na práci odpovídala povinnost pracovat, čestný závazek každého občana stanovený v čl. 12 Stalinské ústavy (v souladu se zásadou: „kdo nepracuje, ten nejí“).

ve stáří, nemoci a invaliditě (čl. 120) a právo na bezplatné vzdělání (čl. 121).⁸¹

Je v tom jakýsi paradox, neboť K. Marx odmítá občanská práva a svobody. Pokládá je za projev „specifického právního formalismu, který je typický pro buržoazní myšlení a politický řád ... za projev egoismu a odcizení, za jehož antinomii považuje komunistickou společnost, která má překonat všechna právní a ústavní omezení moderního buržoazního práva“.⁸² Stalinská ústava je tudíž názorným příkladem postupného opouštění původních tezí marxismu.⁸³

Není třeba připomínat, že většina práv a svobod (formálně deklarovaných v ústavě) nebyla nikdy reálně zabezpečována.⁸⁴ Společenská skutečnost se výrazně odlišovala od ústavou proklamovaných ideálů.

V téže době, kdy Stalinská ústava deklarovala četná občanská práva (mj. nezávislost soudců (čl. 112 ústavy), veřejnost soudního řízení a právo na obhajobu (čl. 111 ústavy)), usnesení ÚVV SSSR ze dne 1.12.1934⁸⁵ stanovilo, že vyšetřovací řízení ve věcech teroristických trestných činů musí být ukončeno do 10 dnů, soudní řízení má být vedeno v nepřítomnosti stran a rozsudek smrti vykonán ihned po jeho uložení (aniž by se připouštěly jakékoliv opravné prostředky). Tuto rozpolcenost (ostatně typickou pro celý režim) stalinské právní politiky dokládá i souběh norem proklamujících nedotknutelnost osoby (čl. 127 Stalinské ústavy) a norem povolujících používání mučení (ÚV KS(b), 1937), tj. souběh norem garantujících základní práva a svobody a norem „vyloženě teroristických“.⁸⁶

Stojí za povšimnutí, že nově zaváděné totalitní právo bylo značnou částí veřejnosti vítáno, což lze objasnit jednak neúctou k lidským právům,⁸⁷ jednak touhou po pořádku.⁸⁸ Jinými slovy, dokonce i právní předpisy zavádějící velmi kruté tresty,

---

⁸¹ Stalinská ústava stanovila nejen řadu občanských práv, ale i povinnosti (například povinnost „dbát zákonů, zachovávat pracovní kázeň, upevňovat socialistické vlastnictví a bránit socialistickou vlast“).

⁸² Příběh, J. Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie... str. 51.

⁸³ Mimoto docházelo ke skrytému návratu k četným předrevolučním formám, jimž ovšem byl dáván nový socialistický obsah.

⁸⁴ Je pozoruhodné, že socialističtí právní vědci tvrdili totéž o buržoazních ústavách. Konstatovali, že občanská práva a svobody deklarované v kapitalistické společnosti jsou pro pracující lid pouze formální. Reálná práva (dle jejich názoru) byla výsadou pouze majetné menšiny společnosti.

⁸⁵ Usnesení Ústředního výkonného výboru SSSR o změnách účinných trestních procesních zákoníků svazových republik (přijato dne 1.12.1934 (jako přímá reakce na zavraždění S. M. Kirova), zveřejněno dne 5.12.1934 v novinách „Pravda“).

⁸⁶ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 22, 25.

⁸⁷ Hluboce zakořeněnou v povědomí sovětské společnosti již od dob Velké říjnové revoluce.

⁸⁸ Porevoluční právní chaos učinil ideje znovuzavedení pořádku a stability zákonů velice přitažlivými.

kolektivní vinu příbuzných a plnou trestní odpovědnost dětí starších 12 let⁸⁹ se mnohým jevily jako vhodný prostředek k obnovení pořádku.

V roce 1936 začaly inscenované politické procesy s vedoucími funkcionáři strany a pracovníky stranického aparátu (obžalovanými ze špionáže, z vlastizrady⁹⁰ a jiných úkladů proti sovětskému státu).⁹¹ Současně s velkými moskevskými procesy probíhaly i procesy menší s nižšími funkcionáři. Teror prorůstal všemi sociálními vrstvami sovětské společnosti. Nastalo masové zatýkání. Během období tzv. velké čistky (1937-1938) bylo zatčeno několik milionů osob, z nichž většina byla popravena⁹² nebo zahynula v pracovních táborech.⁹³ Věznice a gulagy byly zcela přeplněné. Neustálé výzvy k odhalování nepřátel lidu vedly k vytvoření kultu udavačství.⁹⁴

Nátlakové akce vůči nevinným lidem pokračovaly během druhé světové války i po ní.⁹⁵

V této souvislosti si připomeňme, že skutečné politické cíle teroru zůstávají i dnes předmětem četných sporů mezi historiky. J. Baberowski pohlíží na stalinský teror jako na přímý důsledek úsilí o vybudování lepšího světa (světa zbaveného všech cizích elementů).⁹⁶ Jiní soudí, že šlo o metodu vytváření důsledně centralizovaného systému politického vedení (spojenou s likvidací oblastních a republikových politických sítí).⁹⁷ Podle jiného pojetí byly stalinské čistky nástrojem k omlazení stranické členské

---

⁸⁹ V případě těžkých protistátních činů (v případě jiných trestných činů – od 15 let).

⁹⁰ Trestný čin vlastizrady (zavedený v roce 1934) je dalším příkladem opouštění původních tezí marxismu, neboť pojem vlastizrady odporuje tezi Komunistického manifestu „dělníci nemají žádnou vlast“ (Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie... str. 29).

⁹¹ První politické procesy probíhaly již ve dvacátých letech (viz proces s esery r. 1922). Podrobněji k veřejným politickým procesům a účasti A. J. Vyšinského v těchto procesech viz kapitola 2.

⁹² Často bez předchozího soudního řízení.

⁹³ O rozsahu čistek svědčí i osud většiny delegátů XVII. sjezdu VKS(b), který se konal v roce 1934. Z 1966 delegátů bylo zatčeno 1103, z nichž 848 bylo popraveno zastřelením.

⁹⁴ Udavač byl povýšen na opěvovaného hrdinu. Vzorem všech sovětských pionýrů se stal Pavlík Morozov.

⁹⁵ Stalinský režim si nacházel stále nové nepřátele, proti nimž pak „hrdinně“ bojoval. A tak před válkou (v letech 1937-1938) byl masový teror zacílen především na „zrádce a sabotéry“ ve stranické elitě. Během války byl zaměřen na celé národy (viz deportace Volžských Němců a Krymských Tatarů na Sibiř a do Střední Asie) a po válce mj. na vojáky, kteří se vrátili z německého zajetí. Teror neustával ani v posledním roce Stalinova života (viz „spiknutí lékařů“ v roce 1953).

⁹⁶ Baberowski, J. Rudý teror: dějiny stalinismu. 1. vyd. Praha: Brána, 2004. Jinými slovy, masový teror měl přinést očistu sovětské společnosti od všech údajně škodlivých elementů (údajných zrádců, zvěďů, antisovětských živlů ad.).

⁹⁷ Geyer, M., ed. a Fitzpatrick, S., ed. Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu. 1. vyd. Praha: Academia, 2012.

základny a stranického aparátu.⁹⁸

Nelze rovněž opomenout, že státní teror sloužil k likvidaci jakékoli opozice a vyvolání atmosféry strachu. Byl uplatňován i jako řešení společensko-ekonomických problémů země.⁹⁹

Atmosféra stalinské doby se přirozeně promítala i do oblasti právní vědy. Formovala základní pojmy i celkový teoretický rámec, v němž se sovětská právní teorie rozvíjela.

Pod Stalinovým dohledem vznikala represivní teorie práva a státu – teorie, jež plně odpovídala politickým tendencím oné doby. Duchovním otcem této teorie byl Andrej Vyšinskij.

---

⁹⁸ J. V. Stalin se rozhodl „omladit“ vedení strany. Na místo starých revolucionářů proto dosazoval příslušníky generace mladých sovětských kádrů. Vytvářel novou stranickou byrokracii (jemu plně oddanou stranickou elitu).

⁹⁹ Geyer, M., ed. a Fitzpatrick, S., ed. *Za obzor totalitarismu...* str. 98an.

2. Andrej Januarjevič Vyšinskij: život a osobní profil

2.1 V očekávání revoluce (1883-1917)

A. J. Vyšinskij se narodil 28. listopadu (10. prosince podle našeho datování) 1883 v Oděse do rodiny prosperujícího lékárníka¹⁰⁰ a učitelky hudby. Když mu bylo pět let, přestěhovala se jeho rodina do Baku. Andrej Vyšinskij zde byl přijat na první mužské klasické gymnázium, jež absolvoval s vyznamenáním ve věku sedmnácti let.¹⁰¹ Jako gymnazista se vášnivě zamiloval do půvabné dívky Kapitoliny Isidorovny Michajlovové (1884-1973). Ta se po několika letech (roku 1903) stala jeho ženou, aby pak společně prožili půl století.¹⁰² Jejich manželství je mnohými historiky popisováno jako velice šťastné a harmonické.¹⁰³ Je pozoruhodné, že nelitostný prokurátor byl doma milujícím manželem a laskavým otcem.

V roce 1901 byl A. J. Vyšinskij zapsán na Právnickou fakultu Kyjevské univerzity, kterou se mu podařilo ukončit teprve po dvanácti letech, neboť za účast na studentských nepokojích v roce 1902 byl z univerzity vyloučen.¹⁰⁴ Vyšinskij se poté vrátil do Baku, kde v roce 1903 vstoupil do Ruské sociálně demokratické dělnické strany (RSDRP).¹⁰⁵ Měl duchem blíže k menševikům, k nimž se také přimkl. Byl členem přesvědčeným a velmi činorodým. Vedl aktivní revoluční propagandu mezi dělníky a projevil se jako brilantní řečník.

V letech 1906-1907 byl Vyšinskij dvakrát zatčen, avšak pokaždé byl po krátkém věznění osvobozen pro nedostatek důkazů.¹⁰⁶

---

¹⁰⁰ Otec A. Vyšinského pocházel ze zchudlého šlechtického rodu z Polska.

¹⁰¹ Vyšinskij byl velice nadaným studentem. Ovládal několik cizích jazyků (mluvil polsky, francouzsky, anglicky a německy).

¹⁰² Vaksberg, A. I. Carica dokazatel'stv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i biznes, 1992.

¹⁰³ Kutafin, O. Je. Inkvizitor: Stalinskij prokuror Vyšinskij. Moskva: Respublika, 1992, str. 5. Vaksberg, A. I. Carica dokazatel'stv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i biznes, 1992, str. 18.

¹⁰⁴ Studentské protestní akce, jichž se A. J. Vyšinskij účastnil, byly namířeny především proti tzv. „přechodným opatřením“, jež zavedl bývalý ministr války P. S. Vannovskij. Generál Vannovskij, jmenovaný v roce 1901 ministrem školství, vyžadoval přísnou „vojenskou“ disciplínu také mezi vysokoškolskými studenty. Prosadil proto opatření umožňující odvádění studentů do armády.

¹⁰⁵ Šikman, A. P. Dejateli otečestvennoj istorii: biografičeskij slovar'-spravočnik. Moskva: AST, 1997.

¹⁰⁶ Vaksberg, A. I. Carica dokazatel'stv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i biznes, 1992. Kutafin, O. Je. Inkvizitor: Stalinskij prokuror Vyšinskij. Moskva: Respublika, 1992.

V dubnu 1908 byl A. J. Vyšinskij¹⁰⁷ odsouzen za „protivládní projevy na veřejnosti“¹⁰⁸ k trestu odnětí svobody v trvání dvanácti měsíců. V Bailovském vězení, kde si tento trest odpykával, se seznámil se Soso Džugašvilim (Kobou).¹⁰⁹ I přestože patřili k různým frakcím ruské sociální demokracie a často zastávali protichůdné názory, jejich osobní vztah byl poměrně přátelský.¹¹⁰ Vyšinskij pravidelně dostával balíčky s jídlem a vždy štědře hostil svého spoluvězně, na což Stalin nikdy nezapomněl.¹¹¹

V roce 1909 se A. J. Vyšinskému narodila dcera Zinaida. V té době se opět přestěhoval do Kyjeva s nadějí, že dokončí své vzdělání.¹¹² Zpočátku mu bylo opětovné přijetí na univerzitu odepřeno, avšak nakonec přeci jen dosáhl svého cíle. Promoval v roce 1913 ve věku třiceti let. Zůstal na Právnické fakultě a připravoval se na profesuru na katedře trestního práva a trestního řízení. Jeho akademická kariéra se však nevydařila, neboť byl z důvodu „politické nespolehlivosti“ nucen univerzitu opustit. Vrátil se do Baku, kde postupně vystřídal několik zaměstnání (psal články do novin a dával soukromé hodiny zeměpisu, literatury a latiny).

Až v roce 1915 zakotvil v Moskvě v kanceláři jednoho z nejslavnějších advokátů předrevolučního Ruska Pavla Nikolajeviče Maljantoviče.¹¹³ Ten se proslavil jako obhájce L. Trockého a P. Zalomova (předlohy literární postavy P. Vlasova z románu M. Gorkého Matka) a také tím, že vyhrál spor o 100 tisíc rublů, které S. Morozov odkázal bolševikům.¹¹⁴ A. Vyšinskij pracoval jako asistent Maljantoviče do roku 1917.

---

¹⁰⁷ V té době byl znám pod přezdívkou Ryžij (Zrzek) (Vaksberg, A. I. Carica dokazatelstv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i biznes, 1992).

¹⁰⁸ Tato skutková podstata byla upravena v § 129 trestního zákona.

¹⁰⁹ Budoucím J. V. Stalinem.

¹¹⁰ Carský režim byl vůči politickým vězňům shovívavý. V Bailovském vězení panovala velmi uvolněná atmosféra. Stalin se celé dny věnoval studiu esperanta (jazyka, který byl ve 30. letech prohlášen za jazyk zrádců), zatímco Vyšinskij si většinu času četl (Vaksberg, A. I. Carica dokazatelstv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i biznes, 1992).

¹¹¹ Když se Vyšinskij po letech znovu setkal se Stalinem, dokázal přesně vycítit jeho náladu. Nezmínil se ani slovem o časech společně strávených v Bailovském vězení. Stalinovi vykal a choval se k němu uctivě (Vaksberg, A. I. Carica dokazatelstv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i biznes, 1992).

¹¹² Kutafin, O. Je. Inkvizitor: Stalinskij prokuror Vyšinskij. Moskva: Respublika, 1992.

¹¹³ Stecovskij, J. I. Stanovlenie advokatury v Rossii. Moskva: Wolters Kluwer, 2010.

¹¹⁴ V roce 1937 byl Maljantovič zatčen. Požádal proto o pomoc svého bývalého asistenta A. J. Vyšinského, který v té době zastával funkci prokurátora Svazu sovětských socialistických republik. Vyšinskij však na jeho žádost nikterak nereagoval. V roce 1940 byl Maljantovič spolu se dvěma syny a bratrem popraven.

2.2 Pád a vzestup (1917-1932)

Krátce po únorové revoluci roku 1917 byl Andrej Vyšinskij jmenován předsedou Jakimanské okresní rady a komisařem policie.¹¹⁵ Zároveň byl zvolen do Moskevské městské dumy. Na pokyn Prozatímní vlády podepsal rozkaz „vypátrat, zatknout a předat soudu německého špiona Vladimira Iljiče Uljanova (Lenina)“. Tento příkaz pak A. J. Vyšinskij nechal s pílí jemu vlastní rozvěsit na všech veřejných místech v okrese. Avšak již záhy hořce litoval svého podpisu pod výše uvedeným rozkazem, neboť v říjnu 1917 k moci přišli bolševici (v čele s V. I. Leninem).

Vyšinskij se stáhl z politického života. Využil své staré kontakty, s jejichž pomocí získal funkci náčelníka rekvírovacího oddělení Moskevského železničního uzlu (oddělení, jež provádělo konfiskace - zejména chleba, který rolníci přiváželi do Moskvy za účelem prodeje). Vyšinského mimořádná horlivost byla opět oceněna, v roce 1919 byl jmenován vedoucím distribuční správy Lidového komisariátu pro distribuci potravin (Narkomprod).

V únoru 1920 Vyšinskij díky podpoře Stalina vstoupil do bolševické strany. Tato skutečnost je pozoruhodnější tím, že Stalin nikdy předtím a ani nikdy potom nedoporučil žádnou osobu pro vstup do strany. Je očividné, že Stalinova laskavost neplynula z jeho vzpomínek na sladké pečivo Vyšinského manželky, nýbrž z jeho potřeby zavázat si člověka, který by mu byl zcela oddán. Na druhé straně byl Vyšinskij připraven věrně sloužit člověku, jenž mu poskytne ochranu, kterou právě v té době tolik potřeboval.¹¹⁶

A. J. Vyšinskij nadále pokračoval ve službě v Narkomrodu. Zároveň působil v nově zřízené komoře obhájců, řídil vědecko-výzkumnou a pedagogickou činnost v Institutu národního hospodářství (G. V. Plechanova) a zastával funkci děkana fakulty ekonomie.

Za zlomový rok v kariéře Vyšinského lze bezesporu označit rok 1923, kdy Andrej Vyšinskij vystoupil jako státní žalobce v jednom z velkých procesů s duchovními. Vyšinskij se pak záhy stal prokurátorem trestního senátu Nejvyššího

---

¹¹⁵ Kutafin, O. Je. Inkvizitor: Stalinskij prokuror Vyšinskij. Moskva: Respublika, 1992.

¹¹⁶ Vyšinskij se ocitl ve velice nebezpečné situaci, neboť „opožděný“ vstup do strany pro mnohé znamenal rozsudek smrti (podobně jako příslušnost k frakci menševiků). Nelze rovněž zapomínat na podpis Vyšinského pod již zmíněným rozkazem zatknout Lenina.

soudu RSFSR, v němž působil až do roku 1925.¹¹⁷

V roce 1924 se konal velkolepý proces s leningradskými soudními pracovníky. Tribunu prokurátora opět ovládl Vyšinskij, jemuž právě tento případ sedl jako ulitý. Na lavici obžalovaných se ocitlo 42 osob, mezi nimiž bylo 17 vyšetřovatelů, soudců a ostatních zaměstnanců justice, včetně bývalého vyšetřovatele vojenského tribunálu Leningradského vojenského okruhu, místopředsedy družstva Leningradské rady lidových soudců Senina-Menakera, zastupujícího náčelníka vyšetřovacího oddělení Leningradského guberniálního soudu Kuzmina, starších vyšetřovatelů Šachovnina, Michajlova, Kopička, soudců z lidu Pachomova a Těveljeva, prokurátora Cybulského a členů komory obhájců při Leningradském guberniálním soudu Broďanského a Masinzona.¹¹⁸ Druhou skupinu obžalovaných tvořili tzv. nepmani, majitelé obchůdků a soukromé osoby. Dle obžaloby „skupina soudních úředníků z Leningradu se po předchozí dohodě mezi sebou a v rozporu s jejich úředními povinnostmi, jasně tím podkopávajíc autoritu soudní moci a s vidinou vlastního obohacení, vydala cestou systematického úplatkářství“.¹¹⁹ Za tímto účelem se daná skupina měla spojit s nepmany a „nejrůznějšími kriminálními živly“. V důsledku usilovné práce Vyšinského bylo 17 obžalovaných odsouzeno k trestu smrti zastřelením.

A. J. Vyšinskij se nejen aktivně zapojil do soudního řízení, nýbrž také do tvůrčí práce. Vydal několik spisů o sovětské trestní politice, systému orgánů bojujících s trestnou činností, dějinách komunismu atd. Publikoval články, ve kterých se věnoval otázce disciplinárních soudů a úředních přestupků.

V letech 1923-1925 působil jako profesor na Moskevské státní univerzitě. Novou etapu své kariéry zahájil v roce 1925, kdy jej vědecká rada univerzity zvolila za rektora. Profesorský titul, k jehož získání se Vyšinskij připravoval již v Kyjevě, tak nakonec získal automaticky.

Jako přednášející si Vyšinskij vedl výtečně. Byl schopen využívat celou škálu řečnických technik. Byl rovněž velice vynalézavý, uměl se dostat z obtížných situací, do nichž občas upadal z důvodu nedostačené znalosti detailů.¹²⁰ Arkadij Vaksberg, jenž se životními osudy tohoto muže podrobně zabýval, ve své knize popisuje jak své

---

¹¹⁷ Šikman, A. P. Dejateli otečestvennoj istorii: biografičeskij slovar'-spravočnik. Moskva: AST, 1997.

¹¹⁸ Vaksberg, A. I. Carica dokazatel'stv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i Biznes, 1992.

¹¹⁹ Vyšinskij, A. J. Soudní řeči: 1924-38. Praha: Orbis, 1951.

¹²⁰ Kutafin, O. Je. Inkvizitor: Stalinskij prokuror Vyšinskij. Moskva: Respublika, 1992.

dojmy z vystoupení Vyšinského, tak i vzhled obávaného prokurátora: „Byl menší postavy, měl krásně prošedivělé vlasy, kartáček tenkého knírku pod nosem a na něm brýle v elegantních obroučkách. Zpoza skel brýlí na vás hleděl pár nezdolných, pichlavých a pronikavých očí... Jeho řeč byla plynulá, nepoužíval žádné taháky, neslyšeli jste žádná „e-e-e“ nebo „mm-mm“, ani „jako“ a „řekněme“, gramaticky hovořil správně, i když se vyjadřoval poměrně hutně. Dovedl používat téměř zapomenuté rétorické techniky – modulaci hlasu, správně aplikované zvýšení hlasu nebo pokles řeči, efektní pauzy... vášeň, dovedně vloženou do každé věty. Využíval své paměti i erudice: dokázal z paměti citovat rozsáhlé texty ze starobylých i nejnovějších pojednání, bez problémů sypal z rukávu jména, data, fakta.“¹²¹ Výše uvedené platí i pro jeho dnes již proslulé obžalovací řeči.¹²²

„Nakonec nelze zapomenout na hlavní věc, která byla tím nejdůležitějším a zároveň i nejvíce zarážejícím: bezkonkurenční spojení akademismu, učenosti, téměř až marnivé vzdělanosti s útočnými urážkami¹²³... A ani tyto slovní výpady nebyly prostoduché, každá urážka nabývala až zlověstného zabarvení. Neboť smysl do ní vložený měl politický základ. Jím kritizovaná osoba jednoduše nepochybila, nýbrž falešně pěla, nebo pracovala ve prospěch zahraničních žraloků.“¹²⁴

V květnu 1931 byl A. J. Vyšinskij jmenován prokurátorem RSFSR (na tomto postu vystřídal N. V. Krylenka). Ve vztahu k podřízeným byl přísný. Vyžadoval bezpodmínečné plnění povinností a netoleroval chyby (zvláště při plnění vládních pokynů a řešení stížností). Svědčí o tom četné příkazy, které vydal pro prokuraturu a lidový komisariát pro oblast justice.¹²⁵

Ve funkci prokurátora se Vyšinskij zúčastnil řady velkých případů, včetně tzv.

---

¹²¹ Vaksberg, A. I. Carica dokazatel'stv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i biznes, 1992.

¹²² Tak například v procesu s protisovětským „pravičácko-trockistickým blokem“ A. J. Vyšinskij nazýval obžalované „vyzvědači vojenského nepřítele, který se rozhodl vzít si za příklad dobu Iliady a Odysseje a dostat trojského koně do města“ (Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem roku 1938. Praha: Svoboda, 1951, str. 331). Bucharina přirovnával k Jidášovi Iškariotskému. Uváděl případy známé z dějin, citoval Tacitu. V souvislosti se smrtí Gorkého hovořil o „zavraždění Sejana jedem, který vyvolal dojem, že Sejanus zemřel obyčejnou nemocí“. V tom spatřoval uměleckou stránku zločinu. Zmiňoval se i o dalších případech travičství, o Filipovi II., Janu Kastilském a Klimentovi II. (tamtéž, str. 343).

¹²³ Například bývalého „miláčka strany“ Bucharina nazýval „prokletým křížencem lišky a svině“ (tamtéž, str. 341). Tvrdě utočil i na Černova (lidový komisař zemědělství SSSR), kterého nazýval nejen německým vyzvědačem, nýbrž i člověkem trpícím alkoholismem, pijákem s odulou tváří, „který více pil, než pracoval“ (tamtéž, str. 329).

¹²⁴ Vaksberg, A. I. Carica dokazatel'stv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i biznes. 1992.

¹²⁵ Zvjaginec, A. G., Orlov, J. G. Prokurory dvuch epoch. Andrej Vyšinskij i Roman Rudenko. Moskva: OLMA-Press, 2001.

procesů o „záškodnictví“.¹²⁶ A. J. Vyšinskij tvrdil, že škůdcové a záškodníci pronikli do mnoha odvětví (např. na komisariát zemědělství SSSR, komisariát financí SSSR, komisariát pro zahraniční obchod SSSR) a obsadili tam vedoucí místa. Tito údajní zločinci měli provádět „co nejrozsáhlejší a zároveň maskovanou a nebezpečnou škůdcovskou činnost“.¹²⁷ Jejich základním cílem mělo být rozvrácení hospodářské moci SSSR, likvidace sovětské socialistické hospodářské soustavy, zničení průmyslu a zemědělství, poškození dopravy a podkopání důvěry mas k orgánům sovětské moci (její diskreditace v očích obyvatelstva). Domnělí škůdci si dle Vyšinského měli dát za úkol svržení sovětské moci a znovunastolení kapitalistického režimu. Ve skutečnosti „hon na záškodníky“ měl zakrýt chyby stranického vedení a špatné propočty v plánování industrializace země.¹²⁸

2.3 Stalinův prokurátor (1933-1938)

Vyšinskij nadále aktivně sloužil politice strany, a to natolik dobře, že byl v roce 1933 vyznamenán Řádem Rudého praporu práce.¹²⁹

Dne 20. června 1933 byla usnesením Ústředního výkonného výboru a Rady lidových komisařů SSSR zřízena Prokuratura SSSR.¹³⁰ Historicky prvním prokurátorem SSSR byl jmenován I. A. Akulov,¹³¹ náměstkem prokurátora A. J. Vyšinskij. Tak začala Vyšinského služba v Prokuratuře SSSR, která trvala po dobu šesti let.

Již od prvních dnů se Vyšinskij pustil do boje proti „nepřátelům lidu“

---

¹²⁶ Jedním z nejznámějších je proces o „škůdcovství“ v elektrárnách (1933). Záminkou k tomuto politickému procesu byla série průmyslových nehod v Moskevské, Čeljabinské, Zujevské a Zlatoustské elektrárně. Ačkoliv k daným událostem došlo bez přičinění obžalovaných (tj. vedoucích pracovníků a dalších zaměstnanců výše uvedených elektráren a zaměstnanců anglické firmy Metropolitan-Vickers), byl tento případ kvalifikován jako „škůdcovství“ a „záškodnictví“. A. Vyšinskij vynaložil nemalé úsilí, aby tento uměle vykonstruovaný proces, jenž se mu rozpadal přímo před očima, zachránil. Jako státní žalobce pronesl Vyšinskij řeči v mnoha dalších politických procesech - například v procesu s Konservtristem, v Šachtinském procesu, v případě „Gukon“, případu odesílání neúplných kombajnů a případu zkázy parníku „Sovětskij Azerbajdžan“.

¹²⁷ Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem roku 1938. Praha: Svoboda, 1951, str. 328.

¹²⁸ Četné havárie byly zapříčiněny nikoliv činností sabotérů, nýbrž zastaralými stroji, nátlakem na zvýšení produkce, nedodržíváním základních pravidel bezpečnosti práce atd.

¹²⁹ Rozhodnutím Prezidia Všeruského ústředního výkonného výboru ze dne 21. ledna 1933.

¹³⁰ Tento krok byl nezbytný k zajištění nezávislosti orgánů prokuratury a další centralizace.

¹³¹ I. A. Akulov neměl právníké vzdělání a jeho pracovní zkušenosti v oblasti justice byly zcela minimální. Hlavní roli při reorganizaci sovětské prokuratury proto hrál A. J. Vyšinskij. Právě ten vytvořil aparát svazové prokuratury. Vydal řadu příkazů a pokynů. Připravil mnoho návrhů rozhodnutí Ústředního výkonného výboru a Rady lidových komisařů SSSR týkajících se prokuratury (např. nařízení ze dne 17.12.1933, které v souladu s výše uvedeným usnesením o zřízení Prokuratury SSSR zakotvilo její pravomoci). Zvjagincev, A. G., Orlov, J. G. Prokurory dvou epoch. Andrej Vyšinskij i Roman Rudenko. Moskva: OLMA-Press, 2001.

a „kontrarevolucionářům“.¹³² Zdá se, že konečně našel své poslání, totiž veřejně odhalovat nepřátele socialismu a odkrývat „hanebné, nevidané a nestvůrné zločiny“,¹³³ které spáchali. Pracoval houževnatě a usilovně. Na novém pracovišti se rychle osvědčil, a tak byl v roce 1935 jmenován generálním prokurátorem SSSR.

Na Stalinův pokyn zinscenoval veřejné politické procesy proti Leninově staré gardě. Mechanismus těchto procesů byl vždy stejný. V roli režiséra vystupoval sám Stalin. V souladu s jeho instrukcemi Vyšinskij pečlivě připravoval každý obžalovací spis a každé soudní přelíčení. Bývalí členové politbyra a kdysi všemocní vůdcové Říjnové revoluce se jako poslušní herci nazpaměť učili své role. Pod fyzickým a psychickým nátlakem odříkávali naučený text a doznávali se ke zločinům, které nikdy nespáchali.¹³⁴ „Někteří se sami obviňovali dokonce více, než žalobce Vyšinskij požadoval.“¹³⁵ Jen málokdo si dovolil se od připraveného scénáře odchýlit, neboť v takovém případě byla nařizována přestávka, během které byl narušitel náležitě „zpracován“.¹³⁶

Proslulé obžalovací řeči Vyšinského byly rovněž sepisovány pod bedlivým dohledem Stalina. Puntičkářský Vyšinskij usiloval o to, aby soudní přelíčení, jimž se mělo dostat co nejširší publicity, získala co nejvěrohodnější podobu. Promýšlel proto každý detail, každé slovo. Dokázal plně rozvinout svůj nesporný řečnický talent.

V souladu s rétorickými pravidly rozdělával Vyšinskij obžalovací řeč do několika vzájemně se prolínajících částí. Například řeč veřejného žalobce v procesu s tzv. protisovětským „pravičácko-trockistickým blokem“ (1938) strukturoval do

---

¹³² Na tomto místě je třeba poznamenat, že špión se v Sovětském svazu stal nejrozšířenějším „povoláním“. Podle údajů NKVD během tří let (v letech 1934-1937) počet osob zadržených za špionáž vzrostl třicetpětkrát (ve prospěch Japonska třináctkrát, Německa dvacetkrát, a Lotyšska čtyřicetkrát). V roce 1937 bylo odhaleno šedesátkrát více „trockistů“ než v roce 1934.

¹³³ Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem roku 1938. Praha: Svoboda, 1951, dopolední přelíčení 11. 3. 1938, řeč veřejného žalobce prokurátora SSSR A. J. Vyšinského.

¹³⁴ Někdy to vedlo k absurdním situacím, neboť obžalovaní se doznávali i ke zločinům, které objektivně nemohli spáchat – například se přiznávali k tomu, že jsou současně agenti a vyzvědači jak německé, japonské, anglické, tak i polské a francouzské výzvědné služby.

¹³⁵ Britovšek, M. Stalinův termidor. Praha: Naše vojsko, 1991, str. 225.

¹³⁶ Z připraveného scénáře několikrát vybočil hlavní obžalovaný v procesu s protisovětským „pravičácko-trockistickým“ blokem Bucharin, který „dokonce tehdy, kdy zločiny, které mu byly podstrkávány přiznával, kvalifikoval je a vtiskoval jim do té míry okrajový význam, že nedávaly smysl“ (tamtéž, str. 226). Vyšinskij pohlížel na počínání Bucharina ve zcela jiném světle: „Když byl chycen za ruku, přistížen při činu, Bucharin volá za svědka samého Hegela, pouští se do učených výkladů z lingvistiky, filosofie a rétoriky, žvaní jakási učená slova, jen aby nějak zahladil stopy.“ - Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem roku 1938, Praha: Svoboda, str. 289.

následujících kapitol: 1. Zvláštnosti tohoto procesu,¹³⁷ 2. „Pravičácko-trockistický blok“ agenturou cizích výzvědných služeb,¹³⁸ 3. Jak pravičáci a trockisté bojovali proti V. I. Leninovi a proti věci socialismu, 4. Spiknutí proti V. I. Leninovi v roce 1918,¹³⁹ 5. Vyzvědači, zrádci, obnovovatelé kapitalismu, 6. Škůdcové a záškodníci, 7. Zavraždění významných činitelů sovětského státu S. M. Kirova, V. R. Menžinského, V. V. Kujbyševa, A.M. Gorkého,¹⁴⁰ 8. Právníké otázky,¹⁴¹ 9. Závěr. V závěru své řeči žádal pro obžalované trest smrti zastřelením: „Celá naše země, mladí i staří, očekávají a žádají: zrádci a vyzvědači, kteří naši vlast prodávali nepříteli, musí být zastřeleni jako prašiví psi! Náš lid má jediný požadavek: rozdupejte tu prokletou zmiň havěť!“¹⁴² Děsivé divadlo dokresloval dlouhý a bouřlivý potlesk, kterého se Vyšinskému dostalo.¹⁴³

V době konání procesu si jen málokdo povšiml naprostého nedostatku důkazů potřebných k prokázání viny obžalovaných. Jejich absenci totiž plně nahrazovala ničím nepodložená tvrzení Vyšinského, že důkazy proti obžalovaným jsou „až příliš silné, příliš přesvědčivé“.¹⁴⁴

Andrej Vyšinskij připravoval návrhy na trest smrti se stejným puntičkářstvím a klidem, s jakým podepisoval výnosy tykající se každodenního chodu prokuratury. Jeho chladnokrevnost se stala příslovečnou, neboť téměř pro všechny obviněné

---

¹³⁷ Zvláštnosti tohoto procesu měly dle Vyšinského spočívat v jeho nesmírném společenskopolitickém a historickém významu. „Pravičácko-trockistický blok“ byl definován jako „organizace pro špionáž, záškodnictví, škůdcovství, politické vraždy a zaprodání vlasti nepřátelům“ (Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem... str. 288).

¹³⁸ Členové bloku byli obviňováni z toho, že prováděli vyzvědačskou činnost, sdělovali cizím výzvědným službám státní tajemství, pomáhali imperialistům svrhnout sovětskou vládu a obnovit moc kapitalistů a statkářů, pro které měli tito údajně „zrádci bez oddechu pracovat“ (Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem... str. 293).

¹³⁹ V této části obžalovací řeči se hovořilo o snaze Bucharina, Trockého a ostatních spiklenců zmařit brežněvský mír, který A. J. Vyšinskij nazýval geniální leninskou strategií ústupu, jež „zachránila nové Rusko a sovětskou moc před jistou záhubou“. Dnes pojetí brežněvského míru, v němž se revoluční vláda vzdala rozsáhlých území, není již tak jednoznačné.

¹⁴⁰ Obžalovaní měli pečlivě naplánovat a následně provést vraždy významných pracovníků sovětského státu. Bylo pokládáno za prokázané, že vražda Kirova byla spáchána podle přímého rozhodnutí bloku a že toto rozhodnutí provedl Jagoda, jehož nejbližšími spoluúčastníky byli Rykov a Bucharin. Dle obžaloby bylo rovněž zjištěno, že k usmrcení A. M. Gorkého došlo s pomocí obžalovaných lékařů, kteří provedli otravu tak, že sama smrt jedem mohla být vysvětlena jako přirozená smrt následkem nemoci. Vražda Kirova a úmrtí Gorkého jsou dodnes předmětem četných spekulací.

¹⁴¹ Např. otázka spoluúčasti, otázka trestu atd.

¹⁴² Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem... str. 350.

¹⁴³ Sprosté a nenávislné spílání generálního prokurátora doslova hypnotizovalo v sále přítomné publikum. Nutno dodat, že veřejnost byla již předem psychologicky „připravena“. Před zahájením soudního jednání ji totiž list Pravda informoval o všech oblidnostech, kterých se obžalovaní měli dopustit.

¹⁴⁴ Ve skutečnosti mnohdy jediným důkazem bylo mučení získané doznání obžalovaného.

požadoval trest smrti.¹⁴⁵ Pravděpodobně v té době získal svou proslulou přezdívku „Andrej Jaguárovič“.

Vedle své činnosti v prokuratuře byl mimořádně pilný také ve vědecké a pedagogické práci. Byl pokládán za „jednoho z nejpovolanějších popularisátorů Stalinova učení o socialistickém státě“.¹⁴⁶ „Vytvořil právní teorii, jež byla funkční vůči politickým tendencím a metodám oné doby“.¹⁴⁷ Podal definici práva odrážející subjektivismus a voluntarismus, „který převládl v politické sféře“.¹⁴⁸

Specializoval se na obor trestní právo, se zaměřením především na problematiku spoluviny¹⁴⁹, zavinění, sociálního ohrožení a potrestání. Vedle řady publikací je též autorem „Theorie soudních důkazů v sovětském právu“ (spisu vyznamenaného Stalinovou cenou). Publikoval také v oboru mezinárodního práva (viz „Otázky mezinárodního práva a mezinárodní politiky“).¹⁵⁰

Na prvé všesvazové poradě (1938) věnované otázkám vědy o sovětském právu a státu přednesl Andrej Vyšinskij rozsáhlý referát, v němž nastínil hlavní problémy sovětské právní vědy jako celku a některých jejích disciplín. Zaměřil svou pozornost na otázky občanského¹⁵¹ a pracovního práva, jakož i práva trestního a kolchozního.¹⁵²

---

¹⁴⁵ V této souvislosti je třeba se zmínit o nepravdách, které dodnes o Vyšinském kolují. Mezi ně patří např. to, že své cigarety údajně hasil o těla obžalovaných. Takové mučení ze strany Vyšinského je však málo pravděpodobné už vzhledem k tomu, že Vyšinskij nikdy nekouřil.

¹⁴⁶ Vyšinskij, A. J. a Kammari, M. D. Učení J. V. Stalina o socialistickém státě. Praha: Svoboda, 1950.

¹⁴⁷ Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní myšlení ve 20. letech. Praha: Svoboda, 1968, str. 17.

¹⁴⁸ Tamtéž, str. 16.

¹⁴⁹ Problematika spoluviny nabyla zvláště velkého významu v období politických procesů, neboť pojmy předrevoluční právní doktríny (spiknutí, tlupa) nemohly být použity v procesu s „pravičácko-trockistickým blokem“. Podle staré nauky k tomu, aby šlo o tlupu nebo skupinu, bylo totiž nutno, aby se jednotlivci navzájem znali. Na danou skutečnost upozorňoval Bucharin. Tvrdil, že nemůže být uznán vinným za všechny zločiny spáchané tímto blokem, neboť některé obžalované spatřil poprvé až u soudu. Zvláště naléhavě proto vyvstala nutnost zrevidovat dosavadní učení o spoluvině tak, aby každý účastník skupiny byl uznán vinným i tehdy, neměl-li přímý vztah ke konkrétnímu trestnému činu. Andrej Vyšinskij (vycházející z pochopení zvláštností oné doby) vypracoval teorii, podle níž účastník zločinecké skupiny musí odpovídat za každý zločin, „vyplývá-li ze všeobecné zločinné orientace skupiny nebo je-li v určitém plánu její společné zločinné činnosti“.

¹⁵⁰ Zkoumal problém intervence. Poukazoval na to, že při pracích v sovětské vědě mezinárodního práva je nutno vycházet ze zápasu dvou systémů - kapitalistického a socialistického, jakož i z toho, že SSSR je v kapitalistickém obklíčení. Dle jeho názoru je však také nutno pamatovat na fakt stále rozvíjející se spolupráce SSSR s některými kapitalistickými zeměmi. Teorie, které ignorují tuto spolupráci, nazývá recidivou „levičáckých“ úchylek („třeba si činí nárok na vědeckost, přece ve skutečnosti nemají nic společného s marxisticko-leninskou vědou“).

¹⁵¹ Hovořil o zásadních odlišnostech sovětského socialistického občanského práva od buržoazního občanského práva (např. základem sovětského občanského práva měla být veřejnoprávní zásada, nikoliv soukromoprávní zásada charakteristická pro buržoazní právní systémy; dispoziční zásada měla být v sovětském občanském právu podstatně omezena atd.). Zabýval se problematikou soukromého a osobního vlastnictví, vydržení, dědického práva a viny v občanském právu.

2.4 Diplomata a ministři zahraničí (1939-1954)

Rok 1939 přinesl pro kariéru Andreje Vyšinského mnoho významných událostí.¹⁵³ Stalin ocenil jeho mimořádné „zásluhy“ v boji proti nepřátelům lidu. Pověřil jej jak řadou čestných, tak i politických funkcí. Vyšinskij byl zvolen do Akademie věd SSSR a byl uveden do nejvyššího stranického orgánu země, když se stal členem ÚV VKS(b). Dále byl jmenován místopředsedou Molotovovy vlády. Vedle toho byl již od roku 1937 poslancem Nejvyššího sovětu SSSR.¹⁵⁴

Následně roku 1940 byl jmenován prvním náměstkem lidového komisaře zahraničních věcí (kterým byl v té době Molotov). Podle svědectví pamětníků nebyli zaměstnanci lidového komisariátu ze jmenování Vyšinského nadšeni, poněvadž Vyšinského mimořádná pedantičnost (stejně jako záliba v šikanování podřízených) byla pověstná. Ostatně již dle samotného Vyšinského byl jeho styl řízení založen na tom, že podřízené udržoval v neustálém napětí.¹⁵⁵

Ve službách ministerstva zahraničí se Vyšinskij osvědčil, a tak byl vytěžován při nejrůznějších příležitostech. Plnil řadu speciálních úkolů – například v roce 1940 osobně řídil instalaci sovětské moci v Lotyšsku a jeho připojení k SSSR. Osobně také vedl po válce jednání s králem Michalem o jeho abdikaci z rumunského trůnu. Účastnil se také Jaltské¹⁵⁶ a Postupimské konference.¹⁵⁷ Byl přítomen u podpisu listiny o kapitulaci Německa. Působil jako politický poradce maršála G. Žukova. Při přípravě a konání Norimberského procesu řídil na základě Stalinových pokynů práci sovětské delegace.¹⁵⁸

Poté, co Molotov upadl u Stalina v nemilost a fakticky byl odstaven od politického dění, byl v roce 1949 Vyšinskij jmenován ministrem zahraničních věcí.

---

¹⁵² Věnoval se studiu otázek spojených s kolchozní výstavbou. Dospěl k závěru, že pozemkové a kolchozní právo není soběstačnou disciplínou, neboť spadá částečně do sovětského státního práva a částečně do sovětského občanského práva.

¹⁵³ Vyšinského úspěchy a rychlý kariéerní postup nebyly zřejmě dány pouze unikátními příležitostmi, které mu nabídlo porevoluční Rusko. Pamětníci na Vyšinského vzpomínají jako na člověka, který by se dokázal přizpůsobit jakékoliv době (včetně té dnešní) a přesvědčivě hlásat jakékoliv ideje.

¹⁵⁴ Šikman, A. P. Dejateli otečestvennoj istorii: biografičeskij slovar'-spravočnik. Moskva: AST, 1997.

¹⁵⁵ Samotného Vyšinského udržoval v napětí Stalin. Ani Stalinův inkvizitor se nemohl cítit bezpečně. Například v roce 1950 Vyšinského „zbavil“ Stalin bez zřejmé příčiny poslaneckého mandátu v Nejvyšším sovětu SSSR.

¹⁵⁶ Zde byly pořizeny proslulé fotografie, na nichž je Vyšinskij zvěčněn po boku Stalina a Molotova.

¹⁵⁷ Vaksberg, A. I. Carica dokazatel'stv. Vyšinskij i ego žertvy. Moskva: Kniga i biznes, 1992.

¹⁵⁸ Kutafin, O. Je. Inkvizitor: Stalinskij prokuror Vyšinskij. Moskva: Respublika, 1992.

Z této funkce byl odvolán až po Stalinově smrti, kdy byl jmenován stálým zástupcem SSSR v OSN.

Dle dobových pramenů lze vysledovat dva aspekty osobnosti diplomata Vyšinského. Na jedné straně byl Vyšinskij rozvážný, sebejistý, obratný a kultivovaný – tak se choval zejména na jednáních se zahraničními kolegy. Na druhé straně se rýsovala jeho hrubější a prezírává stránka – ta se projevovala především tehdy, když se postavil za řečnický pult.

Na řečnickou tribunu Valného shromáždění OSN vystoupal Andrej Vyšinskij nesčetněkrát.¹⁵⁹ V projevech nehledal kompromisy, nedokázal se totiž oprostít od role prokurátora, kterou tak dlouho mistrovsky hrál. Jeho plamenná obviňující vystoupení a kousavé projevy v OSN (trvajících obvykle dvě až tři hodiny) plnily celé stránky zahraničních deníků.

Andrej J. Vyšinskij zemřel v New Yorku roku 1954 na infarkt.¹⁶⁰ Jeho tělo bylo následně speciálním letadlem převezeno do Moskvy, kde bylo zpopelněno. Urna s jeho popelem byla uložena u Kremelské zdi na Rudém náměstí.¹⁶¹

Již roku 1956, tedy pouhé dva roky po Vyšinského smrti, byla jeho činnost oficiálně odsouzena. Závěry jeho prací z oblasti teorie soudních důkazů bylo navíc zakázáno oficiálně aplikovat v právní praxi.

---

¹⁵⁹ Hovořil například o otázce účasti Čínské lidové republiky v OSN, otázce korejské, nebo problémech atomové energie. Během studené války pak veškerou svou vervu a vášně vrhl proti „anglo-americkým imperialistům a válečným štváčům“.

¹⁶⁰ Ihned po Vyšinského smrti se v zahraničních denících objevily četné spekulace o tom, že bývalý ministr zahraničí byl otráven. Otazníky nad Vyšinského smrtí zůstávají dodnes.

¹⁶¹ Lidé, kteří přišli na pohřeb Vyšinského, se loučili nejen s obávaným prokurátorem, nýbrž také s jedním z nejkrvavějších období ruských dějin. Je historickou ironií, že pohřební řeč pronesl právě Molotov (člověk, který měl mnoho důvodů Vyšinského nenávidět).

3. Vyšinského příspěvek k rozpracování základních kategorií marxisticko-leninské právní teorie

V minulých kapitolách jsme se již dotkli otázky porevolučního redefinování základních konceptů právního myšlení. Pojetí státu, práva, spravedlnosti a zákonnosti nadále vycházelo z marxisticko-leninské ideologie a bylo určováno zájmy vedení komunistické strany. Dříve než popíšeme tyto čtyři základní kategorie právního myšlení, dlužno zmínit, že pro potřeby nové doby Vyšinskij neváhal rozvíjet, revidovat a někdy zcela překrucovat teze marxismu-leninismu.¹⁶²

3.1 Právo

Právní věda té doby se potýkala se závažným problémem odůvodnění a ospravedlnění „arbitrárního použití moci v situaci, kdy aplikace formálního právního pravidla by nevedla k cílům sledovaným politikou komunistické strany či k prosazení tzv. stranických zájmů. V situaci, kdy se právo stává pouze podpůrným způsobem prosazování totalitní politiky, je tuto arbitrárnost nutné teoreticky zdůvodnit a ospravedlnit jako kvalitativně a historicky vyšší typ právní kultury, jež se ustavuje v nových podmínkách komunistického totalitarismu“.¹⁶³

Vyšinskij si zřejmě dobře uvědomoval potřebu vytvoření nové teorie práva, která by legitimizovala totalitní a represivní povahu tehdejšího politického režimu. Přišel proto s tezí o právu jako legitimním nástroji boje proti nepřátelům lidu,¹⁶⁴ s tzv. represivní teorií práva a státu.¹⁶⁵ Tato teorie nadále sloužila k výkladu a upevňování

---

¹⁶² Tak například K. Marx se domníval, že za socialismu stát (jakožto nástroj potlačování nemajetných tříd) zcela ztratí svůj smysl a odumře. Právo mělo podle něj nadále „existovat jen v buržoasních hranicích“. Vyšinskij zcela revidoval danou tezi a „prohlásil, že za socialismu dosáhlo právo nejvyššího stupně svého vývoje“ (Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie z novodobých dějin ruského práva. Praha: Ediční středisko PF UK, 1994, str. 28).

¹⁶³ Příbáň, J. Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let: 1948-89. In: Malý, K. a Soukup, L. (eds.). Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 64.

¹⁶⁴ Dodejme, že Vyšinskij připisoval autorství dané teorii Stalinovi - dle jeho slov: „největšímu marxistovi, věrnému strážci marxismu-leninismu a geniálnímu pokračovateli tvůrčího marxismu“ (Vyšinskij, A. J. Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu. Praha: Svoboda, 1951).

¹⁶⁵ Vyšinskij, A. J. Leninovo a Stalinovo učení o proletářské revoluci. Praha: Svoboda, 1949. Příbáň, J. Na strážci jednoty světa: marxismus a právní teorie. In: Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V. Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Mezinárodní politologický ústav. Masarykova univerzita, 2009, str. 53.

Stalinova pojetí komunistického totalitarismu.¹⁶⁶

Andrej Vyšinskij věnoval velkou pozornost kritice buržoazního práva.¹⁶⁷ Tvrdil, že v kapitalistické právní vědě panuje naprostý zmatek a chaos. Vědecké bohatství právního myšlení staré buržoazní společnosti pokládal za značné. Zároveň však dodával, že pro onen zmatek není možno jej použít při vypracování základních otázek sovětské právní teorie. Poukazoval na neexistenci jednoty v chápání obsahu práva.

Právní vědu existující v kapitalistických zemích nepovažoval za vědu v pravém smyslu slova, nýbrž za „soubor libovolných konstrukcí, zahalených do vědecké frazeologie“.¹⁶⁸ Hlavní příčinu výše uvedeného A. J. Vyšinskij spatřoval v pochybenosti metody vědeckého studia používané buržoazní právní vědou – tedy v pochybenosti „juristické metody studia, která vychází z konkrétních zvláštností zkoumaných jevů“.¹⁶⁹ Tato logická metoda dle jeho názoru vede k jednostrannosti právního myšlení, k nevědeckosti a nesprávnosti úsudků na ní založených. Vyšinskij uvedl řadu výroků představitelů buržoazní právní teorie, aby, jak sám říká, dokázal správnost a opodstatněnost svého tvrzení o kritickém stavu právní vědy v kapitalistických zemích.¹⁷⁰

Konstatoval, že buržoazní právní věda nedovede vyřešit základní úkoly právní teorie, neboť se opírá o chybnou metodologii bádání (tedy nedovede najít správnou definici práva, neboť nepoužívá správnou metodu). „Protože nemají ve svých rukou takový spolehlivý kompas, jakým je metodologie dialektického materialismu, mýlí se buržoazní vědci i v definicích práva“.¹⁷¹ Vyšinskij prohlašoval, že pouze na základě marxisticko-leninské metodologie lze dospět ke správné definici práva. Podobně bylo dovozováno, že marxisticko-leninská teorie práva a státu je jediným důsledně vědeckým učením, neboť používá jediné přísně vědecké metody - materialistické dialektiky („metoda poznání státu a práva je dialektická a ... výklad, ... chápání těchto

---

¹⁶⁶ Přibáň, J. Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let: 1948-89. In: Malý, K. a Soukup, L. (eds.) Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 64.

¹⁶⁷ Ostatně porevoluční právně teoretické úvahy byly nemyslitelné bez ostré kritiky buržoazní právní vědy.

¹⁶⁸ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 21.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ A. J. Vyšinskij si účelově vybíral pouze takové výroky, které mohly posloužit k prokázání správnosti jeho závěrů. Autory, kteří se nedomnívali, že buržoazní právní věda utonula ve vnitřních rozporech, tudíž necitoval.

¹⁷¹ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 24.

jevů je materialistické“).¹⁷²

A. J. Vyšinskij definoval sovětskou teorii práva jako soustavu právních zásad, na jejichž základě se budují všechna odvětví sovětské právní vědy. Rázně odmítal teorii, podle níž právní pojmy a zásady jsou odvozovány z norem pozitivního práva.¹⁷³ Dokazoval, že právní principy nelze logicky vypracovat z norem pozitivního práva, nýbrž z výrobních poměrů ve společnosti. Jinými slovy, pozitivní právo musí dle názoru Vyšinského vycházet z právních principů, které se opírají o zásady socialismu.

Jako horlivý zastánce vybudování sovětské socialistické právní teorie zvláště zdůrazňoval potřebu vytváření nových všeobecných právních pojmů.¹⁷⁴ Za socialismu (tj. epochy pro rozvoj práva nejpříznivější) se právo, jak říkal Vyšinskij, povznášá na vyšší stupeň svého vývoje. Jednotlivé kategorie buržoazního práva proto odumírají a jsou plynule nahrazovány novými obecnými pojmy práva proletářského. Vyšinskij proto věnoval velkou pozornost samotnému pojmu práva.

Buržoazní definice práva zcela odmítal, neboť tvrdil, že v oblasti kapitalistické právní vědy vládne zmatek a chybí vědeckost. Kritizoval četné definice vycházející z pojmu státu¹⁷⁵ (tedy definice vymezující právo jako souhrn norem platných ve státě nebo norem uznávaných státní mocí). Dle jeho názoru tyto definice vymezují právo právem, neboť pojem státu již podmiňuje pojem práva. Chápeme-li stát jako právní organizaci, pak „vkládat pojem státu do definice práva znamená definovat právo právem“¹⁷⁶ (jinak řečeno, ocitáme se v logickém kruhu).

Připomeňme si rovněž kritiku, kterou A. J. Vyšinskij namířil proti pojetí práva jako minima mravnosti.¹⁷⁷ Tvrdil, že podobné definice jsou v rozporu s životem, a upozorňoval na jejich úplnou lichost. Uváděl i mnoho dalších „zločinných příkladů překrucování“ učení marxismu-leninismu, jako je ztotožňování práva s ekonomikou¹⁷⁸ nebo s politikou. V obou případech je podle něj likvidována zvláštní povaha práva.

Vyšinskij se domníval, že ztotožňování práva s politikou vládnoucí třídy vyvolává představu, že sovětské právo (sovětské zákony a sovětské soudy) je závislé

---

¹⁷² Aržanov, M. A. et al. *Theorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1951, str. 33, str. 14.

¹⁷³ Zastáncem dané teorie byl J. B. Pašukanis (viz Pašukanis, J. B. *Všeobecná teória práva a marxizmu*. Bratislava: Pravda, 1989).

¹⁷⁴ Zároveň dodával, že teorie, podle nichž jsou nové obecné pojmy proletářskému právu cizí, je třeba považovat za zločinnou dezinterpretaci, překrucování marxisticko-leninského učení o právu a státu.

¹⁷⁵ Viz například E. N. Trubeckoj - *Encyklopedie práva*, Moskva, 1908.

¹⁷⁶ Vyšinskij, A. J. *Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy*. Praha: Orbis, 1950, str. 26.

¹⁷⁷ Tento přístup k problému definice práva zvolil například V. S. Solovjev.

¹⁷⁸ K této teorii se hlásil i Petr Stučka.

na politických požadavcích státu (představu dle jeho názoru zcela mylnou). V této souvislosti poukazoval na článek 112 Stalinské ústavy, podle jehož znění jsou soudci při své soudcovské činnosti nezávislí a podléhají jen zákonu. Není třeba připomínat, že většina práv a svobod zaručených Stalinskou ústavou byla pouhou proklamací (v opačném případě by bránila potlačování politických odpůrců, ať už skutečných nebo jen domnělých). Již samotné pojetí práva jakožto vůle vládnoucí třídy (viz níže) znamená, že právní teorie dostává jasné pokyny, jakým směrem se má ubírat.

Chybná je dle Vyšinského rovněž definice práva jako soustavy společenských poměrů (jako formy výrobních poměrů) - podaná Petrem Stučkou, jenž ztotožňoval právo s ekonomikou.¹⁷⁹

Je známé tvrzení Vyšinského, že učení marxismu-leninismu ukládá proletariátu četné úkoly, jež souvisí s nutností co největšího upevnění a rozvoje sovětského práva a sovětského státu. V návaznosti na to se Vyšinskij pokusil nalézt vymezení fenoménu práva. Pomocí marxisticko-leninské metodologie usiloval o důkladné vyjasnění otázky obsahu socialistického práva.

K problému pojmu práva zvolil voluntaristický (z dnešního pohledu poněkud omezený) přístup. Právo definoval jako „souhrn pravidel chování, vyjadřujících vůli vládnoucí třídy, stanovených zákonným způsobem, jakož i obyčejů a pravidel spoluzití, sankcionovaných státní mocí, jejichž užívání je zajištěno donucovací státní mocí za účelem ochrany, upevnění a rozvoje společenských poměrů, které jsou prospěšné a výhodné vládnoucí třídě“.¹⁸⁰ Jinými slovy, A. J. Vyšinskij pokládal právo za souhrn norem (čili pravidel upravujících lidské chování), avšak nejen norem, nýbrž i obyčejů, sankcionovaných státní mocí a zabezpečených státním donucením. Sovětské právo pojímal jako uzákoněnou vůli sovětského lidu.

Ačkoliv vycházel z definice práva jako souboru norem, normativistické pojetí práva považoval za absolutně nesprávné. Chybnost jeho učení spatřoval v přehlížení společenských poměrů, které dle jeho názoru určují obsah práva, tedy v chápání norem jako něčeho uzavřeného. Vyšinskij tvrdil, že ve skutečnosti právo čerpá svůj obsah z hospodářských poměrů, neboť výroba a směna determinují společenské poměry. Z normativistů, jejichž definice práva Vyšinskij podrobil kritice, jmenujme především právní teoretiky Duguita a Kelsena. A. J. Vyšinskij zastával názor, že představa práva

---

¹⁷⁹ Podrobněji viz 4. kapitola.

¹⁸⁰ Tato definice je obsažena v tezi 24, jež byla schválena právníkem ústavem Akademie věd.

jako sociální solidarity (Duguit) nebo jako normy (Kelsen) odporuje jak zkušenostem celých lidských dějin, tak i obecně známým faktům. Dle jeho úsudku je idealistická a dogmatickoprávní.¹⁸¹

Vyšinskij viděl v právu projev vůle tříd vládnoucích ve společnosti¹⁸² a nástroj upevnění a rozvoje socialistického státního zřízení. Definice, kterou zformuloval, vychází „z poměru nadvlády a podřízenosti, které jsou vyjádřeny v právu“.¹⁸³

Úkolem práva „mělo vždy být prosazení zájmů vládnoucí třídy a udržování takového pořádku, který je s těmito zájmy v souladu“.¹⁸⁴ Třídní zájem byl pojímán jako nikoliv prostý souhrn zájmů jednotlivých příslušníků dané třídy, nýbrž jako objektivně existující fenomén.

V této souvislosti nás může napadnout otázka - co se stane v případě rovnováhy sil (tedy v případě kdy není zcela jednoznačné, která třída je třídou vládnoucí). K této problematice se vyjádřil Petr Stučka, který se domníval, že při rovnováze sil dvou tříd hájí stát (právo) „zájem jednou té, jindy zase druhé, nebo porušuje zájmy obou, což vede k revoluci“.¹⁸⁵

Předmětem zájmu Vyšinského byla rovněž otázka vůle lidu jako pramene sovětského socialistického práva. Jednotná vůle lidu vyjádřena v sovětských zákonech se měla projevat v hlasování ve volbách do Nejvyššího sovětu SSSR. Lidové masy se měly účastnit budování nového státu skrze sověty. Vyšinskij mluvil o vůli lidu jako o jednotné vůli všeho lidu, neboť vůle dělnické třídy (tedy třídy vládnoucí, jíž patří moc) se měla shodovat s vůli dvou zbývajících tříd (třídy rolníků a třídy pracující inteligence).¹⁸⁶ To ho vedlo k závěru, že sovětské socialistické právo je výrazem vůle všeho lidu.¹⁸⁷

---

¹⁸¹ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 37.

¹⁸² Vládnoucí třída měla vnucovat svou vůli vykořisťovaným (a aby ji dokázala vnutit, tedy aby její příkazy byly ve společnosti dodržovány, potřebuje právo).

¹⁸³ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 37.

¹⁸⁴ Maršálek, P. Základní koncepty marxisticko-leninské právní teorie v Československu v letech 1948-1989. In: Malý, K., Soukup, L. (eds.) Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 710.

¹⁸⁵ Stučka, P. Revoluční úloha práva a státu. In: Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní myšlení ve 20. letech. I. vyd. Praha: Svoboda, 1968, str. 91.

¹⁸⁶ A. J. Vyšinskij napsal doslova: „Sovětské zřízení je kolébkou nových tříd. Takové třídy dosud lidské dějiny neznaly. Dělnická třída a kolchozní rolnictvo v SSSR, toť nové třídy, tak jako je nová i sovětská inteligence vychovaná novými socialistickými vztahy“ (Vyšinskij, A. J. Sovětský stát ve Vlastenecké válce. Praha: Orbis, 1949, str. 27).

¹⁸⁷ Podle Vyšinského vůle dělnické třídy vyjadřující zájmy všech pracujících je závazná pro všechny občany a jejím hlavním úkolem je vybudovat beztřídní komunistickou společnost.

V této souvislosti odsuzoval buržoazní právo, které mělo sloužit k vnucování vůle vykořisťovatelů vykořisťovaným (tedy k podrobení lidu), a současně vyzdvihoval sovětské socialistické právo, jež zabezpečuje vůli všeho lidu a směřuje k vybudování komunistické společnosti.

Rozbor sovětského práva z hlediska definice zformulované A. J. Vyšinským nám dává možnost plně odhalit jeho utilitární povahu. Poukaz na vůli lidu je totiž velmi účinným nástrojem k prosazování mocenských zájmů toho, kdo se vůle lidu dovolává. Rovněž je nutno si povšimnout, že výše uvedený třídní přístup vede k tomu, že vše co je označeno za vůli lidu, je automaticky postaveno mimo jakoukoli kritiku.

Dále se Vyšinskij zabýval otázkou vzájemného poměru formy a obsahu v socialistickém právu. Na příkladu kolchozu (příkladu, který uvedl Stalin)¹⁸⁸ zdůrazňoval ohromný význam obsahu, který je formě dáván. Hovořil o nutnosti vytvoření nových forem socialistického práva - forem, které plně vyjádří socialistickou podstatu nových společenských poměrů. Tvrdil, že změny obsahu a formy jsou navzájem nerozlučně spojeny, neboť obsah a forma tvoří jednotu.

Na základě dialektické metody byly právo a stát zkoumány z hlediska jejich vzájemné podmíněnosti, jejich změny a vývoje, z hlediska jejich vzniku a odumírání. Právo je podle marxistických teoretiků určováno hospodářskými a především výrobními poměry panujícími ve společnosti, a jak dodává Vyšinskij, vyvíjí se „paralelně s vlastnictvím a na základě vývoje vlastnictví“.¹⁸⁹ V důsledku toho převládal výklad, podle něhož právo nemá své vlastní dějiny odlišné od ekonomiky. „Právo mělo vzniknout ve stejné době a z obdobných důvodů jako stát. Stejně mělo být i jeho trvání.“¹⁹⁰

Předpokládalo se, že stát a právo jsou nerozlučně spjaty (stát jako jediný je schopen donucovat k zachování svých právních předpisů). Společné měly mít i to, že byly považovány za prostředek třídní nadvlády. Právo mělo být zrozeno určitými

---

¹⁸⁸ „Kolchoz je socialistickou formou hospodářské organizace, stejně jako sověty jsou socialistickou formou politické organizace. Kolchozy i sověty jsou obrovská vymoženost naší revoluce, obrovská vymoženost dělnické třídy. Avšak sověty a kolchozy jsou jenom formou organizace, pravda formou socialistickou, ale přece jen formou organizace. Všecko závisí na tom, jaká náplň bude této formě dána“ - Stalin, J. V. Otázky leninismu. Praha: Svoboda, 1949, str. 405.

¹⁸⁹ Vyšinskij, A. J. Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu. Praha: Svoboda, 1951, str.141.

¹⁹⁰ Maršálek, P. Základní koncepty marxisticko-leninské právní teorie v Československu v letech 1948-1989. In: Malý, K., Soukup, L. (eds.) Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 710.

společenskými poměry panujícími ve státě, proto mělo odpovídat příslušnému historickému typu státu. Rovněž se poukazovalo na spojitost právních norem se sociálně-ekonomickými poměry. Změny v ekonomice nebo v třídní struktuře proto měly vést ke změnám příslušných zákonů.

Nyní přejdeme k další klíčové kategorii právního myšlení, kterou jsme si vytkli – ke státu.

3.2 Stát

V sovětské právní teorii byla otázka podstaty státu pokládána za ústřední.¹⁹¹ Najdeme proto mnoho spisů A. J. Vyšinského, v nichž se této problematice věnuje.

Vyšinskij věřil, že před marxismem, který se opírá o materialistické pojetí dějin, neexistovala skutečná věda o společnosti (tudíž ani o státu). Tvrdil, že předmarxovská sociologie postrádala vědecký obsah, neboť nepoužívala vědecké metody a byla ovládána vědecky zcela nezdůvodněnými hypotézami.¹⁹² Vycházeje ze spisu Lenina „Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?“¹⁹³ dospěl k závěru, že sociologové předmarxovské epochy ustrnuli v logickém kruhu, neboť „hledali vysvětlení vzniku a rozvoje politicko-právních forem v rozvoji idejí, a rozvoj idejí pak odvozovali z idejí samých“.¹⁹⁴

A. J. Vyšinskij se domníval, že marxismus sehrál zcela výjimečnou roli v dějinách sociologie. Tvrdil, že teprve učení Marxe vyvedlo sociologii z dosavadní „bezradnosti a bídy“¹⁹⁵ a vytvořilo skutečnou vědeckou základnu.¹⁹⁶

Hlavním nedostatkem buržoazních sociologických teorií byla dle Vyšinského jejich účelovost, kterou spatřoval v jejich hlavním úkolu - sloužit vládnoucím třídám a popisovat společenské jevy takovým způsobem, aby mohly ospravedlnit společenské poměry v kapitalistických zemích. A. J. Vyšinskij otevřeně hlásal, že buržoazní právní teorie byly vytvářeny dle politického vkusu jejich tvůrců, přesněji dle „politického

---

¹⁹¹ Lenin hovořil o otázce státu jako o otázce nejvyššího významu – Lenin, V. I. O státu. Praha: Svoboda, 1950.

¹⁹² Vyšinskij, A. J. Učení J. V. Stalina o socialistickém státě. Praha: Svoboda, 1950, str. 5.

¹⁹³ Lenin, V. I. Kdo jsou "přátelé lidu" a jak bojují proti sociálním demokratům. Praha: Svoboda, 1949.

¹⁹⁴ Vyšinskij, A. J. Učení J. V. Stalina o socialistickém státě. Praha: Svoboda, 1950, str. 6.

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Vyšinskij se zde ztotožňuje s Leninem (Lenin, V. I. Vybrané spisy. Praha: Svoboda, 1950, sv. I., str. 122, 124-125).

vkusu a politických požadavků kapitalistických pánů“.¹⁹⁷ Je dějinnou ironií, že v dnešní době účelovost (kterou Vyšinskij tak okázale připisoval buržoazní právní vědě) je vytýkána právě jeho právněteoretickým závěrům.

Podle A. J. Vyšinského marxismus-leninismus současně změnil ve vědu i samotné učení o státu, neboť teprve marxismus-leninismus odhalil skutečnou podstatu státu. Vyšinskij označuje Lenina a Stalina za „geniální budovatele prvního mocného socialistického státu na světě“.¹⁹⁸ V pracích, v nichž se Vyšinskij zabýval teorií státu, proto nalezneme mnoho odkazů na spisy obou revolucionářů.

Opírajíc se o učení marxismu-leninismu a především o potřeby právní praxe, A. J. Vyšinskij se pokoušel o vědecké objasnění vzniku a samotné podstaty státu, jeho úkolů a funkcí, o nalezení zákonitostí vývoje státu za přechodu od kapitalismu k socialismu. K tomu je třeba přičíst jeho závěry o podmínkách odumírání státu (tedy o podmínkách, za nichž společnost již nebude potřebovat státní aparát).

Učení Vyšinského o státu by z dnešního pohledu zřejmě neobstálo, neboť stát byl pojímán ryze účelově a ideologicky.¹⁹⁹ Při bližší analýze spisů Vyšinského lze postřehnout, že politické požadavky praxe hrály v badatelské činnosti Andreje Vyšinského rozhodující význam. Vyšinskij prohlašoval, že není „zapotřebí takové vědy, která nepřispívá k úspěchům socialistické výstavby“ a dodával: „jestliže věda nepřispěje na pomoc zákonodárné praxi, pak tím utrpí především věda sama; neboť projeví svou úplnou neúčinnost“.

Marxisticko-leninské chápání státu je vyjádřeno v definicích státu, které podali Lenin a Stalin. Stát byl definován jako „nástroj k udržování nadvlády jedné třídy nad druhou“ (Lenin)²⁰⁰ a jako „mašinerie v rukou vládnoucí třídy k potlačování odporu jejích třídních nepřátel“ (Stalin)²⁰¹. Výše uvedených definic se přidržel i A. J. Vyšinskij, který tvrdil, že podstatou státu je panství třídy, ochrana pořádku, který prospívá vládnoucí třídě.

Za základní prvky státu byly pokládány: území, moc (donucovací aparát) a obyvatelstvo. Dané kategorie byly vysvětlovány dialekticko-materialisticky.

Státní území bylo pojímáno jako projev územní suverenity. Nezávislost

---

¹⁹⁷ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 22.

¹⁹⁸ Vyšinskij, A. J. Učení J. V. Stalina o socialistickém státě. Praha: Svoboda, 1950, str. 8.

¹⁹⁹ Totéž lze říci i o právu.

²⁰⁰ Lenin, V. I. O státu. Praha: Svoboda, 1950, str. 17.

²⁰¹ Stalin, J. V. Otázky leninismu. Praha: Svoboda, 1949, str. 37.

a nedotknutelnost lidu, který dané území obývá, měla být zajišťována státním donucovacím aparátem.

Pojem moci byl vykládán jako organizace vlády, s jejíž pomocí vládnoucí třída potlačuje a vychovává ovládané společenské třídy v duchu ochrany svých zájmů. Z hlediska definice moci lze vyvodit hlavní funkce, jež měl stát plnit, tj. funkci potlačovatelskou, donucovací (úkolem státu mělo být prosazování zájmů vládnoucí třídy na úkor potlačované třídy) a funkci výchovnou²⁰² a organizátorskou. Posledně jmenované měly být příznačné především pro socialistický stát. Výchovná funkce státu (hovoří se o ní jako o prvku přesvědčování) měla hrát mimořádně významnou roli, neboť bez ní údajně není možný přechod k nové beztřídní společnosti.²⁰³ Dokazoval, že je proto nutno vytvořit zvláštní mechanismus politické výchovy a vzdělání. Třídně uvědomělý sovětský agitátor měl plně nahradit složitý aparát používaný kapitalistickým státem k přesvědčování utlačovaných mas (církve, tisk atd.). I když přesvědčovací prvek měl postupně sílit, poukazyval na nezbytnost zachování donucovacího systému, neboť přesvědčování se mu jevilo jako zcela bezmocné ve vztahu k třídnímu nepříteli.

Je třeba si rovněž připomenout, že teorie dělby moci byla sovětskou socialistickou právní vědou důrazně odmítána.

Při rozboru pojmu obyvatelstvo se vycházelo z dělení obyvatelstva na třídy.²⁰⁴ Učení o třídách a třídním boji je třeba považovat za základ marxisticko-leninské nauky o státu, neboť samotná podstata státu byla vysvětlována v souvislosti s třídní strukturou společnosti. Stát byl chápán jako výraz rozštěpení společnosti na třídy. Mezi jednotlivými třídami přitom byly konstatovány značné rozdíly (rozdíly v jejich právním a politicko-společenském postavení). Jako jeden z nejdůležitějších rozdílů byl uváděn konečný cíl, o jehož dosažení konkrétní třída usiluje. Věřilo se, že vykořisťovatelská třída si nemůže nikdy přát vyhlazení třídy vykořisťované, neboť by to vedlo k zániku obou tříd. Naproti tomu období diktatury proletariátu se údajně vyznačovalo snahou dosud podrobené většiny o úplné zničení nepřátelské třídy

---

²⁰² V této souvislosti Aržanov tvrdil, že každá „vládnoucí třída využívá státní moci rovněž k tomu, aby posilovala a udržovala svou ideologickou nadvládu, aby vštěpovala své ideje do vědomí celé společnosti, aby se ve společnosti zakořenily názory a mínění, které jí vyhovují a prospívají“ (Aržanov, M. A. et al. *Theorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1951, str. 94).

²⁰³ Obdobně Stučka, P. *Revoluční úloha práva a státu...* str. 77.

²⁰⁴ Podle sovětských právních teoretiků socialistická věda netají třídní charakter státní moci, zatímco kapitalistická právní nauka vědomě zamlčuje danou skutečnost.

bývalých vykořisťovatelů.²⁰⁵

Trvání státu bylo chápáno jako časově omezené, podmíněné existencí společenských tříd, neboť stát byl pokládán za organizaci, která je vlastní jen třídní společnosti. Vznik státu jako nástroje třídního boje byl vysvětlován na základě antagonistických rozporů mezi jednotlivými třídami.²⁰⁶ V souladu s učením klasiků marxismu-leninismu jedna třída vždy usiluje o potlačení druhé. Vystává proto potřeba zvláštní síly, která zabraní zničení obou tříd a společnosti jako celku. Touto zvláštní silou měl být stát.

Zánik státu byl rovněž spojován se zánikem společenských tříd, neboť stát měl po nástupu komunismu a po zániku tříd zcela odumřít. Toto učení bylo všeobecně přijímáno (tedy i A. J. Vyšinským). Avšak teorie o odumírání státu již v přechodném období od kapitalismu k socialismu (tj. již v období proletářské diktatury) byla Vyšinským nazývána pavědeckým výmyslem, jež trockisté a bucharinci rozvíjeli za jediným účelem – odzbrojit proletariát.²⁰⁷ Stát je totiž dle Vyšinského mocnou zbraní, jež má rozhodující dějinný význam za proletářské revoluce a při organizaci nových socialistických společenských vztahů.

Proletariát měl užít státního mechanismu ke svému politickému a sociálnímu osvobození. Stát jako forma proletářské diktatury měl být hlavním nástrojem socialistického přetváření společnosti a potlačování třídních nepřátel.²⁰⁸ A. J. Vyšinskij však dodával, že k přebudování společnosti nelze použít kapitalistického typu státu (v jeho nezměněné podobě). Nejprve je podle něj nutno zničit buržoazní soustavu státní správy, od základu ji změnit a přeorganizovat v souladu s principy marxismu-leninismu. Zdůrazňoval, že i v kapitalistickém státním aparátu jsou prvky a mechanismy, které je nutno zachovat ve prospěch proletariátu.²⁰⁹

A. J. Vyšinskij poukazoval na mimořádný význam sovětského státního aparátu, o němž hovořil jako o aparátu vyššího typu (o aparátu, který spojuje státní moc

---

²⁰⁵ Jediným státem, o němž se v oné době tvrdilo, že v něm byly zlikvidovány vykořisťovatelské třídy (že jako jediný vyjadřuje skutečnou jednotu společnosti), byl sovětský socialistický stát (Ústava (základní zákon) Svazu sovětských socialistických republik).

²⁰⁶ Podle M. A. Aržanova nelze tyto rozpory mezi sebou smířit, je možno je pouze odstranit. K tomu je ovšem třeba odstranit třídní rozdělení společnosti, zničit vykořisťovatelské třídy. Dokud existují třídy, nelze odstranit boj mezi nimi probíhající (viz Aržanov, M. A. et al. *Theorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1951, str. 90).

²⁰⁷ Vyšinskij, A. J. *Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy*. Praha: Orbis, 1950.

²⁰⁸ Vyšinskij, A. J. *Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu*. Praha: Svoboda, 1951, str. 109, str. 114.

²⁰⁹ Vyšinskij zde vycházel z učení V. Lenina.

s lidovými masami). Tuto skutečnost považoval za přímý důsledek stejného rysu celého sovětského státu, jenž měl představovat vyšší dějinný typ státu.

V této souvislosti je třeba se zmínit o čtyřech historických typech státu,²¹⁰ které rozlišovali sovětské právní teoretici - tři vykořisťovatelské (mezi něž řadili otrokářský, feudální a kapitalistický)²¹¹ a socialistický jakožto typ²¹² nejvyšší. Vycházeli přitom z předpokladu, že společenské poměry jsou výsledkem určitého stupně hospodářského vývoje.²¹³ Podstata státu dle jejich názoru tkvěla v ekonomické struktuře třídní společnosti, v povaze výrobních poměrů, tudíž jednotlivé státy byly přiřazovány k tomu či onomu typu dle společenské třídy, jež vládla pomocí daného státu.

Podívejme se nyní na stručný přehled postupného vývoje společenských poměrů, jak ho chápali marxističtí právní teoretici (A. J. Vyšinského nevyjímaje).

Předpokládalo se, že veškerý dějinný vývoj neúprosně směřuje k diktatuře proletariátu. V důsledku revolucí jedno historické období mělo střídat druhé. Na základě pohybu protikladů se měly střídat třídy a jejich zájmy.²¹⁴ Podle toho, jak se měnil způsob výroby, měl se měnit i typ státu.

Stát měl vzniknout v období rozpadu prvobytně pospolné společnosti, která neznala ani soukromé vlastnictví ani právo (a tudíž dle sovětské právní nauky žila v prvobytném komunismu).²¹⁵ Měl tedy vzniknout v momentě, kdy „se společnost rozdělila na třídy vykořisťující a třídy vykořisťované, jako výsledek nesmiřitelných třídních protív.“²¹⁶ Okamžik vzniku tříd (a tudíž i státu) byl spojován s existencí soukromého vlastnictví výrobních prostředků, neboť soukromé vlastnictví je nutnou podmínkou vykořisťování ve smyslu přivlastnění cizí práce. Předpokládalo se, že stát vznikl jako prostředek politického potlačování, neboť ekonomické donucení bylo hodnoceno jako nedostačující k tomu, aby samo udržovalo vykořisťované v poslušnosti vůči vykořisťovatelům a aby potlačovalo jejich odpor.

V souladu se sovětskou právní teorií je vykořisťovatelská státní mašinerie

---

²¹⁰ Jednotlivé typy státu měly odpovídat příslušným typům práva.

²¹¹ Všechny tyto státy byly charakterizovány jako organizace sloužící k nadvládě menšiny nad většinou.

²¹² Typem státu se rozuměl „souhrn charakteristických zvláštností státu, které vyjadřují jeho třídní podstatu a jsou vlastní všem státům, které vznikly na základě výrobních poměrů jednoho a téhož typu“ (Aržanov, M. A. et al. *Theorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1951, str. 157).

²¹³ Tyto společenské poměry se měly projevovat ve formě právních vztahů.

²¹⁴ Vycházejí z dialektického vývoje, sovětské právní vědci věřili, že k přechodu z jednoho historického období do druhého dochází cestou revoluce (nikoliv evoluce).

²¹⁵ *Obdobně Stučka* (Stučka, P. *Revoluční úloha práva a státu...* str. 45).

²¹⁶ Vyšinskij, A. J. *Sovětský stát ve Vlastenecké válce*. Praha: Orbis, 1949, str. 14.

nástrojem, bez něhož je hospodářská nadvláda vykořisťovatelů neuskutečnitelná.²¹⁷ S. F. Kečekjan doslovně napsal: „každý vykořisťovatelský stát slouží zájmům neveliké hrstky vlastníků, upevňuje a chrání jejich práva na výrobní prostředky a nástroje a vytváří pro ně různé výhody a výsady“.²¹⁸

Každá z historických epoch se měla vyznačovat svými zvláštními znaky, neboť určitému způsobu výroby měla odpovídat určitá třídní struktura, určitý politický řád (zvláštní metody k potlačování, zvláštní mechanismus, pomocí něhož se uskutečňovala třídní nadvláda).

Ve vykořisťovatelské společnosti měly panovat výrobní vztahy mezi třídou vlastníků výrobních prostředků a třídou osob zbavených výrobních prostředků - vztahy nadvlády a podřízenosti. Naproti tomu socialistická společnost byla popisována jako společnost, v níž mají výrobní vztahy zcela opačnou povahu (povahu spolupráce a vzájemné pomoci).²¹⁹

Jestliže začneme od států otrokářského a feudálního²²⁰, pak za charakteristický znak těchto typů státu (práva) musíme označit otevřené vyjádření formální nerovnosti jednotlivců,²²¹ neprávni formu vlády, mimoekonomické přinucení, které mělo za otrokářství a feudalismu dominovat.²²²

Kapitalistický stát se měl vyznačovat vnitřním dualismem, jakýmsi pokrytectvím, neboť tento typ státního zřízení údajně poskytuje pouhé zdání svobody a rovnosti. Kapitalistické státní zřízení bylo ostře kritizováno za to, že skutečný souhrn práv jednotlivce (nikoliv pouze slavnostně vyhlašovaný buržoazním právem) je údajně určován majetkovým postavením jednotlivce ve společnosti. V této souvislosti se uváděl příklad kapitalisty a námezdního dělníka. Podle sovětské teorie práva jsou tyto osoby v kapitalistické společnosti rovnoprávné pouze formálně. Bylo konstatováno, že jejich rovnoprávnost je pouze domnělá, neboť kapitalista má možnost vnucovat svou vůli dělníkovi, který se zde ocitá pod neodstranitelným tlakem nouze (hladu a strachu

---

²¹⁷ Socialistický státní aparát měl mít zcela jinou povahu. Měl být nezbytným prostředkem, jímž se nové, socialistické hospodářské poměry vytváří a rozvíjejí ve směru ke komunismu.

²¹⁸ Aržanov, M. A. et al. *Theorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1951, str. 176.

²¹⁹ Tamtéž, str. 93.

²²⁰ Základem výrobních poměrů v otrokářském státě je otrok jakožto vlastnictví otrokáře, zatímco ve feudálním státě je základem těchto poměrů „feudálové vlastnictví výrobních prostředků a jeho neúplné vlastnictví nad člověkem“ (Stalin, J. V. *Otázky leninismu*. Praha: Svoboda, 1949, str. 553).

²²¹ Právo vystupovalo jako právo-výsada (tamtéž, str. 203).

²²² Maršálek, P. *Základní koncepty marxisticko-leninské právní teorie v Československu v letech 1948-1989*. In: Malý, K., Soukup, L. (eds.) *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989*. Praha: Karolinum 2004, str. 710.

z nezaměstnanosti).²²³ Kapitalistický stát a jeho právo (stejně jako každý vykořisťovatelský stát a jeho právo) měly sloužit pouze zájmům menšiny (v tomto případě nepatrné hrstky kapitalistů).

Podle sovětských právních teoretiků všechny vykořisťovatelské typy státu měly mít společné to, že jejich funkce se omezovala jen na potlačování odporu nepřátelských tříd, zajištění ochrany pořádku a bezpečnosti (slovy Vyšinského: jen na úkoly policejní) a obranu před útokem zvenčí. Socialistický stát měl na druhé straně svým občanům rovněž poskytovat rozvoj duchovní a hospodářský.

A. J. Vyšinskij idealizoval sovětský stát, líčil jej jako ztělesnění dokonalého státu, v němž vládou vztahy spolupráce a vzájemné pomoci mezi svobodnými lidmi. Nazýval jej novou formou státní organizace zásadně se lišící od kterékoli jiné formy.²²⁴ Jako jediný na světě měl vyjadřovat jednotu společnosti, neboť se údajně skládal z úzce spjatých tříd dělníků, rolníků a pracující inteligence, mezi nimiž neexistovaly antagonistické rozpory. Základní rozdíl mezi tímto novým typem státu a typem vykořisťovatelským měl záležet především v úlohách, které byly sovětskému státnímu mechanismu připisovány. Pokroková podstata socialistického státu se měla projevovat především v jeho funkcích. Sovětská státní mašinerie měla, jak již bylo řečeno výše, provádět nové organizační a hospodářské úkoly (a tím realizovat vůli diktatury proletariátu). Rovněž měla plnit kulturně-výchovnou funkci (tj. usilovat o zlepšení životních poměrů občanů, jejich hmotného blahobytu, kulturního a duchovního rozvoje). A. J. Vyšinskij dokazoval, že právě tato funkce odlišuje socialistický stát od státu vykořisťovatelského.²²⁵

Sovětské státní zřízení jakožto plod lidové revoluce se mělo vyznačovat určitými zvláštními vlastnostmi,²²⁶ a to v hospodářské struktuře (veřejné socialistické vlastnictví jako základ sovětského státu), v politické struktuře (sovětský svaz jako socialistická federace), v kulturním ustrojení sovětské společnosti (péče o rozvoj kultury měla být podstatou státní činnosti), v morální a politické tvářnosti sovětského člověka (jako člověka nové, socialistické epochy) a v organizační a přetvořující schopnosti strany

---

²²³ Aržanov, M. A. et al. *Theorie státu a práva*. Praha: Orbis, 1951, str. 225.

²²⁴ A. J. Vyšinskij hovořil o diktatuře proletariátu jako o nejvyšší formě demokracie za třídní společnosti. Sovětský stát pak nazýval státem vskutku lidovým.

²²⁵ Funkce vykořisťovatelského státu byly redukovány na pouhou funkci nátlaku.

²²⁶ Zvláštnosti sovětského státního systému se měly dle Vyšinského projevovat ve všech odvětvích státní činnosti.

bolševiků.²²⁷ Všechny výše uvedené zvláštnosti byly pokládány za přímý důsledek uzpůsobení sovětského státního aparátu nikoliv k vykořisťování a útlaku pracujících (jako všechny vykořisťovatelské formy státu), nýbrž k jejich osvobození. Sovětský socialistický stát měl být jediným státem, jenž sjednotil celou společnost (a to jak po stránce sociálně-ekonomické, tak i politické).

Připomeňme si další otázku, již se A. J. Vyšinskij zabýval, a to učení o možnosti vítězství socialismu v jedné zemi. Dle jeho slov tvůrcem tohoto učení byl V. I. Lenin.²²⁸ Ve skutečnosti s touto ideou poprvé vystoupil N. I. Bucharin, který účelnou a poněkud svéráznou interpretací spisů Lenina dospěl k závěru, že i v jedné, jednotlivé zemi, která je obklíčena imperialistickými státy, je možno vybudovat úplnou socialistickou společnost. A. J. Vyšinskij se o roli, kterou sehrál Bucharin při vytváření této teorie, nezmiňuje. Naproti tomu veškeré zásluhy připisuje V. I. Leninovi a J. V. Stalinovi, což je ovšem pochopitelné vzhledem k tomu, že ve čtyřicátých letech, kdy se Vyšinskij touto teorií v „Otázkách státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu“ zabýval, Bucharin již byl jako nepřítel lidu popraven.²²⁹ Vycházejí z politických potřeb praxe, Vyšinskij dále rozvinul danou tezi a jasně nastínil perspektivy budování socialismu v jedné zemi.

Nyní se dostáváme k dalšímu klíčovému pojmu sovětské právní teorie – k pojmu zákonnosti.

3.3 Zákonnost

Pro celý vývoj sovětského práva byla charakteristická zásada zákonnosti s výhradou výjimek, kdy na jedné straně bylo požadováno důsledné dodržování zákonů.²³⁰ Na druhé straně však bylo současně v zájmu revoluce „dovoleno se od zákona odchýlit a používat i ta opatření, která zákon nepředpokládal“,²³¹ neboť blaho lidu mělo být nejvyšším zákonem (zákonem revoluce, jemuž měly být

---

²²⁷ Vyšinskij, A. J. *Sovětský stát ve Vlastenecké válce*. Praha: Orbis, 1949, str. 18-19.

²²⁸ Vyšinskij, A. J. *Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu*. Praha: Svoboda, 1951, str. 110.

²²⁹ Prokurátorem při soudním procesu s Bucharinem byl právě A. J. Vyšinskij (blíže viz kapitola 2.).

²³⁰ Dokonce někdy bylo vyžadováno důsledné dodržování pouze generálních klauzulí zákoníku (nikoliv zákoníku jako celku). Tak například P. Stučka trval na aplikaci pouze principů přednostního respektování zájmů státu a socialistického národního hospodářství obsažených v občanském zákoníku z roku 1924 (do doby přepracování tohoto zákoníku).

²³¹ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. *Tři studie z novodobých dějin ruského práva*. Praha: Ediční středisko PF UK, 1994, str. 12.

„podřízeny všechny zákony právní“).²³² Sovětská právní teorie tak vycházela vstřícně k praxi státem organizovaného teroru.²³³

Chápání zákonnosti se v průběhu času výrazně měnilo. Sovětská právní teorie dvacátých let chápala princip zákonnosti jako prostředek ochrany práv občanů před protiprávními zásahy státních orgánů a současně jako požadavek dodržování zákonů (stanovení povinností občanů včetně odpovídajících zásahů do jejich osobní svobody). Ve třicátých letech Stalin deklaroval nové pojetí podstaty revoluční zákonnosti, která dle jeho názoru již neznamena ochranu občanů před státní mocí, nýbrž prostředek v boji proti třídnímu nepříteli („zlodějům, hospodářským škůdcům, povalečům a rozkrádačům společenského vlastnictví“). Někteří autoři hodnotí stalinskou zákonnost jako teror v zákonné formě,²³⁴ neboť v oné době byly vydávány zákony s mimořádně krutými trestními sankcemi²³⁵ a probíhal masový teror.

A. J. Vyšinskij vysoce oceňoval význam sovětské zákonnosti a zdůrazňoval mimořádnou úlohu sovětského zákona při socialistické výstavbě. Zákonnost byla totiž „chápána etatisticky jako jedna z metod vládnutí, uskutečňování hlavních funkcí státu, státního řízení společnosti“.²³⁶ Hlavní úlohu sovětských zákonů spatřoval A. J. Vyšinskij v úplné likvidaci vykořisťovatelské třídy a ochraně společenského socialistického vlastnictví.

Podle Vyšinského měl být zákon nejen prostředkem represe, ale i „velkou kulturní silou“, nástrojem politické výchovy a převýchovy občanů. O sovětské prokuratuře hovořil Vyšinskij jako o orgánu ochrany revoluční zákonnosti.

Zákonnost je dle jeho názoru třeba vykládat marxisticky (na základě dialektického materialismu) - jako prostředek revolučního přetváření společenských poměrů v duchu socialistických zásad a jako nástroj k mobilizování pracujících mas

---

²³² Vyšinskij, A. J. Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu... str. 151.

²³³ Pro úplnost dodejme, že operativní politické rozhodování (v podobě směrnic stranického aparátu) mělo vždy přednost před důsledným dodržováním právních předpisů.

²³⁴ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie z novodobých dějin ruského práva. 1. vyd. Praha: Ediční středisko PF UK, 1994, str. 26.

²³⁵ Např. za krádež kolchozního vlastnictví nebo spekulaci se ukládal trest smrti. Vlastizrada upravena v zákoně o vlastizradě se trestala 1) trestem smrti pachatele a rovněž všech jeho příbuzných, kteří o trestném činu věděli nebo vzhledem ke svému příbuzenskému vztahu „nemohli nevědět“, 2) trestem konfiskace veškerého majetku, 3) trestem odnětí svobody a vyhnanstvím na Sibiř příbuzných, kteří o trestném činu nic nevěděli.

²³⁶ Maršálek, P. Základní koncepty marxisticko-leninské právní teorie v Československu v letech 1948-1989. In: Malý, K., Soukup, L. (eds.) Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 716.

proti vykořisťovatelům.

A. J. Vyšinskij kritizoval nihilistický přístup k zákonu. Hrubá porušení zákonů v období kolektivizace zemědělství připisoval „trockisticko-anarchistickým elementům“, jež údajně nikdy nechápaly skutečnou podstatu sovětské zákonitosti.²³⁷ Naproti tomu Stalin byl podle slov Vyšinského ochráncem zákonitosti, který již od samého počátku revoluce trval na přísném dodržování sovětských zákonů a požadoval, aby byla učiněna přítrž jejich porušování.²³⁸ A. J. Vyšinskij doslova napsal: „Respektovat zákon, upevňovat zákon, zachovávat zákon – takové jsou pokyny soudruha Stalina.“²³⁹ V referátu o návrhu nové ústavy SSSR (1936) Stalin vyhlásil princip stability zákonů (tj. požadavek co největší stálosti zákonitosti), který se stal novým programovým heslem. Není třeba připomínat, že ačkoliv Stalin hovořil o přísné zákonitosti, neváhal současně rozpoutat další vlnu násilí (tzv. čistek a zinscenovaných politických procesů s bývalými spolupracovníky).²⁴⁰

Stalin ostře kritizoval přehmaty při provádění kolektivizace.²⁴¹ Případy porušování revoluční zákonitosti na venkově označoval za zcela nepřijatelné, avšak sám právě takové nezákonné metody kolektivizace prosazoval. Na XV. sjezdu strany Stalin prohlásil, že likvidace kulaků musí být prováděna opatřeními hospodářského rázu (na základě revoluční zákonitosti), nikoliv opatřeními administrativního charakteru, které jsou k tomuto účelu nevhodné. To ovšem dle jeho názoru nevyklučovalo za určitých podmínek použití některých mimořádných administrativních opatření.²⁴²

Rozvíjeje tuto část učení Stalina, obrátil A. J. Vyšinskij pozornost k vzájemnému poměru mezi zákoností a revolucí (diktaturou proletariátu). Věřil, že přísná revoluční zákonost nevyklučuje používání administrativních opatření, a tím spíše opatření mimořádného charakteru, neboť administrativní opatření měla vycházet ze zákona. Tudíž měla být zcela zákonná.²⁴³ Vyšinskij pak považoval spojení principu

---

²³⁷ Vyšinskij, A. J. Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu... str. 155.

²³⁸ Tamtéž. Nutno dodat, že toto tvrzení Vyšinského odporuje historické skutečnosti.

²³⁹ Tamtéž, str. 148.

²⁴⁰ I v případě, že se jedinec nedopustil žádného trestného činu, bylo možno vůči němu použít represivních opatření (např. za účelem splnění stanovených kvót osob internovaných do gulagů). Ve stejné době bylo zavedeno ukládání trestu smrti bez soudního procesu. To nás vede k závěru, že Stalin hovořil o významu práva pouze za účelem oklamání západních mocností (aby získal spojence v blízkosti se 2. světové válce).

²⁴¹ Stalin, Závrať z úspěchu, Pravda, 1930.

²⁴² Stalin dodával, že se strana nikdy nezrekla používání mimořádných opatření proti kulakům.

²⁴³ Jako příklad administrativního opatření, jež je zcela zákonné, neboť se opírá o zákon, uváděl zplnomocnění vojenských orgánů za válečného stavu.

zákonosti s mimořádnými opatřeními za zcela nezbytné v boji proti třídnímu nepříteli (tedy i v boji proti kulactvu).

Ve skutečnosti kolektivizace zemědělství probíhala bez jakékoli právní úpravy. Stávající právní předpisy, jež měly rolníky chránit, byly porušovány.²⁴⁴ I tuto skutečnost dokázal A. J. Vyšinskij mistrně vysvětlit a zabudovat do ideologického rámce marxismu-leninismu. Tvrdil, že se za mimořádných okolností mohou mimořádná opatření dostat do rozporu s pozitivním právem (se starými zákony). Podle učení marxismu-leninismu je právo odvozeno od ekonomických poměrů ve společnosti, tudíž se musí měnit v závislosti na změnách společenských poměrů. Vyšinskij proto dovozoval, že v případě, kdy se zákon „opozdí“ za vývojem společenských poměrů, je nutno jej buď změnit, nebo (jak říkal Stalin) odložit stranou.²⁴⁵ To se údajně stalo s některými právními předpisy v období kolektivizace. Tyto zákony nebyly podle Vyšinského porušovány, nýbrž byly (v souladu s tezí Stalina o nutnosti odsunout zákony stranou při přechodu k nové etapě politiky) odsunuty stranou jakožto zastaralé, čímž se připravily podmínky pro nové zákony odpovídající změněným společenským poměrům. V této souvislosti Vyšinskij dodával, že zákonodárce musí umět správně a včas reagovat na potřeby své doby, vytvářet zákony vyjadřující vůli lidu a jeho právní vědomí.

Podle F.-C. Schroedera Vyšinskij „překonal“ rozpor mezi do té doby převládající »revoluční účelností« a mezi v té době opět žádoucí »revoluční zákoností« tak, že prohlásil sovětské zákony za vyústění revoluční účelnosti a že redukoval obligátní respektování revoluční účelnosti při aplikaci zákonů na pouhý teleologický výklad zákona.²⁴⁶

A. J. Vyšinskij se rovněž zabýval sociálně třídní podstatou zákona (tedy spojitostí zákona s třídními zájmy). Každému typu společnosti²⁴⁷ měly odpovídat příslušné zákony, které se měly vyznačovat týmiž znaky jako daná společnost. „Charakter zákonů, jejich obsah, cíle a úkoly, které sledují“ Vyšinskij považoval za

---

²⁴⁴ Jakýkoli odpor proti kolektivizaci byl trestán smrtí nebo násilnou deportací.

²⁴⁵ Vyšinskij, A. J. Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu... str. 153.

²⁴⁶ Schroeder, F.-C., Malý, K. a Pelikán, D. Tři studie z novodobých dějin ruského práva. Praha: Ediční středisko PF UK, 1994, str. 21-22.

²⁴⁷ Tedy vykořisťovatelskému typu společnosti (tj. otrokářskému, feudálnímu a kapitalistickému) a rovněž typu socialistickému.

„ukazatele procesů probíhajících ve společnosti a ve státě“.²⁴⁸

Ve vykořisťovatelské společnosti měla zákonnost sloužit pouze zájmům hrstky vykořisťovatelů, naproti tomu v socialistické společnosti měla prospívat zájmům společnosti jako celku. Pro ta období vývoje diktatury proletariátu, kdy se dostává do popředí její organizační a kulturní činnost, mělo být příznačné zesílení zákonnosti.

Máme-li to na závěr shrnout, potom lze říci, že sovětská socialistická zákonnost byla vždy otevřena arbitrárnímu použití politické moci, neboť podléhala politické kontrole a řídila se principem třídní spravedlnosti,²⁴⁹ čímž se dostáváme k další kategorii marxisticko-leninské právní teorie, kterou jsme si vytkli – ke kategorii spravedlnosti.

3.4 Spravedlnost

V sovětské právní teorii byla kategorii spravedlnosti věnována jen velmi malá pozornost. Ani ve spisech A. J. Vyšinského nenajdeme mnoho zmínek týkajících se tohoto konceptu. Je to paradoxní, neboť marxismus-leninismus přikládal pojmu spravedlnosti velký význam. Spravedlnost byla chápána jako „princip uspořádání společnosti na bázi rovnosti, k němuž mělo otevřít cestu »vyvlastnění vyvlastňovatelů«.²⁵⁰ V pojetí K. Marxe znamenala spravedlivé rozdělování neboli „rovné právo za rovný produkt práce“.²⁵¹

Záměrné opomíjení této klíčové kategorie právního myšlení svědčí o obavě sovětského režimu být posuzován z hlediska spravedlnosti. Existují však i jiná vysvětlení tohoto jevu, například V. Knapp zformuloval tezi, podle níž příčinou odstranění pojmu spravedlnosti z teorie práva je mylná interpretace klasiků marxismu-leninismu (tedy mylná představa, že koncept spravedlnosti byl klasiky odmítán).

Ve spise „Theorie soudních důkazů v sovětském právu“ zmiňuje Vyšinskij tradiční filozofické pojetí pojmů, se kterými se celý život v praxi setkával – pravda a spravedlnost. Odkazuje v této souvislosti na Hegela a Kanta, se kterými však vůbec

---

²⁴⁸ Vyšinskij, A. J. Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu... str. 149.

²⁴⁹ Příbáň, J. Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie...

²⁵⁰ Maršálek, P. Základní koncepty marxisticko-leninské právní teorie v Československu v letech 1948-1989. In: Malý, K., Soukup, L. (eds.) Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Praha: Karolinum, 2004, str. 714.

²⁵¹ Marx, K., Engels, F. Kritiky programů. Praha: Svoboda, 1949, str. 40 – 45.

nesdíli jejich pojetí pravdy a spravedlnosti absolutní, okleštěné od veškerých politických a třídních hledisek a zájmů. Naopak – dle Vyšinského jsou tyto kategorie jediné kategoriemi spjatými s „třídními a hospodářskými vztahy“ a musejí odpovídat „výrobním vztahům v dané společnosti vládnoucím“.²⁵²

To „správné“ pojetí spravedlnosti je Vyšinskij schopen hledat i ve zdánlivě nesouvisejících zdrojích. Takovým zdrojem je mu např. Engelsův spis „K bytové otázce“, ve kterém Engels demonstruje pojetí spravedlnosti jako „ideologizovaného, idealizovaného výrazu skutečných hospodářských vztahů“. Samotný obsah pojmu spravedlnost se tudíž měl měnit v závislosti na změnách hospodářských vztahů ve společnosti, a tak ve vykořisťovatelské společnosti měla vládnout „vykořisťovatelská“ spravedlnost,²⁵³ zatímco v komunistické společnosti se měla prosadit skutečná spravedlnost.

Podle Vyšinského tato skutečná spravedlnost spočívá v odstranění dvou nespravedlností: oné nespravedlnosti, „že výrobní prostředky si přivlastnili jednotlivci“, a odstranění další nespravedlnosti – nerovnosti při rozdělování výrobků, která podle něj trvá do té doby, dokud jsou spotřební prostředky rozdělovány nikoliv podle potřeb, nýbrž podle práce.²⁵⁴

Na jiném místě B. Engels citovaný Vyšinským prohlašuje, že mravnost byla vždy mravností třídní. V této souvislosti pak vystupuje Vyšinského přezíravost k imanentnímu pojetí spravedlnosti, na jejímž základě dle Vyšinského „měšťáctvo prohlašovalo všechno, co mu nevyhovovalo, za nemravné a zločinné, trestalo veřejnou potupou a trestním rozsudkem“.²⁵⁵ Dle Vyšinského není „měšťácká“ spravedlnost nadřazena lidem a jejich vztahům, ale naopak lidé a jejich vztahy jsou nadřazeny „měšťácké“ spravedlnosti, která je jimi zcela podrobena. Vyšinskij se přitom vůbec nezabývá paradoxem, který tímto svým rozbořem vnesl do výkladu spravedlnosti. Stejným způsobem jako jím zmíněné „měšťáctvo“ totiž i socialistický režim, jehož spravedlnosti byl po určitou dobu tváří, také beze zbytku prohlašoval všechno, co mu nevyhovovalo, za nemravné a zločinné, a taktéž trestal veřejnou potupou a trestními

---

²⁵² Vyšinskij, A. J. *Theorie soudních důkazů v sovětském právu*. Praha: Mír, 1950, str. 172.

²⁵³ Například starověké právo Řeků a Římanů posuzovalo otroctví jako spravedlivé, feudální právo shledávalo spravedlivým nevolnictví.

²⁵⁴ Vyšinskij, A. J. *Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy*. Praha: Orbis, 1950, str. 143. Shodně Lenin, V. I. *Stát a revoluce*. Praha: Sociální demokrat, 1920, str. 75.

²⁵⁵ Vyšinskij, A. J. *Theorie soudních důkazů v sovětském právu*. Praha: Mír, 1950, str. 173.

rozsudky.

Obdobně se Vyšinskij staví k analýze společenských změn. Popisuje odstranění feudálního systému "měšťáctvem" v souvislosti s tím, že "měšťáctvo" pokládalo feudální zřízení za rozporné se zájmy "měšťáctva" (a tedy nespravedlivé). Z tohoto důvodu také "měšťáctvo" prohlásilo za spravedlivé zřízení kapitalistické. Je pozoruhodné, že Vyšinskij v tomto ohledu nepostřehl či záměrně ignoroval protismyslnost svého způsobu výkladu dějin a cíle, kterého se zmíněným výkladem snaží dosáhnout. V návaznosti na tento svůj výklad se tak žádným způsobem nevyrovnává s tím, že také socialistický stát zavádí svou spravedlnost, přičemž tento proces socialistický stát zdůvodňuje tím, že dřívější poměry jsou jednoduše v rozporu se zájmy socialistickými (a proto je dřívější zřízení nutně nespravedlivé).

Spravedlnost je dle Vyšinského pojmem třídním a dějinným, tj. „pojem, který čerpá svůj obsah z určitého, historicky daného stavu, přesněji řečeno – z mravněpolitických a vůbec ideologických zásad, které vládou v dané společnosti a které vlivem třídy ve společnosti vládoucí nabývají obecného uznání u převážné většiny obyvatelstva“.²⁵⁶

A. J. Vyšinskij odmítal moderní pojetí spravedlnosti (jakožto rovnosti před zákonem), které podle něj bylo překonáno historicky vyšším typem třídní spravedlnosti.

Třídní přístup ke kategorii spravedlnosti vedl k rozštěpení společnosti na „pracující masu“, kterým byla udělena plná občanská práva, a na tzv. lišence,²⁵⁷ kteří byli na základě své třídní příslušnosti znevýhodněni při soudním jednání.²⁵⁸ Ospravedlňoval nerovné aplikování práva ve vztahu k jednotlivým společenským skupinám.

Tak jako si dle A. J. Vyšinského nové třídy razí cestu vpřed ve jménu uskutečnění svých třídních cílů, tak vítězí mravněpolitické zásady těchto tříd nad zásadami tříd odsouvaných. V konečném pojetí je tudíž dle Vyšinského právní vědomí soudců, které se promítá do soudních rozhodnutí, srovnatelné se souhrnem politických a mravních názorů hluboko zakotvených ve vědomí těchto soudců.

---

²⁵⁶ Tamtéž, str. 175.

²⁵⁷ Tj. právní kategorie osob zbavených některých občanských práv.

²⁵⁸ Jak již bylo řečeno výše, určit třídní příslušnost bylo velmi nesnadné. Mezi lišence tedy mohl být zařazen kdokoli, tedy i osoba, která mezi ně nepatřila, avšak byla podezřívána, že má špatný třídní původ nebo postoje. Mnoha lidem proto hrozila stigmatizace.

4. Vyšinského kritika Stučky a Pašukanise

4.1 Ve jménu jednoty sovětské právní vědy

Jako každá teorie aspirující na absolutní dokonalost, neomylnost a výlučnost tak i teorie Vyšinského prohlašovala za nevědecké a překonané všechny koncepce práva, které se od ní odlišovaly. Oproti ostatním teoriím se však vyznačovala mocenskou ochranou, jež plynula z její funkce jakožto oficiální teorie sovětského práva.

V polovině 30. let se A. J. Vyšinskému podařilo prosadit monopol svého právního názoru a učení. Stal se tvůrcem a vedoucím představitelem údajně jediné skutečně vědecké koncepce práva, nezpochybnitelnou autoritou.

Jestliže se doposud dalo hovořit o názorové pluralitě²⁵⁹ a konkurenci právních teorií na základě jejich vědecké hodnoty, pak nyní byly všechny texty neshodující se s oficiální (tj. údajně jedinou správnou) teorií vystaveny nekompromisní kritice.²⁶⁰ V právní vědě měla nadále panovat názorová jednota,²⁶¹ neboť v jednotě byl spatřován „základ pevnosti sovětského zřízení a zdroj neutuchající síly sovětské moci“.²⁶²

Kritéria správnosti, platnosti a omylu byla odvozována od oficiální, státem sankcionované teorie A. J. Vyšinského. Právní úsudek byl tudíž správný jenom tehdy, jestliže se shodoval s oficiálním výkladem. Vše, co se s ním neslučovalo, bylo nazýváno protimarxistickým, protileninským, protisovětským a kontrarevolučním a nemilosrdně potíráno coby ideová úchylna. Většina právních teoretiků se proto vzdala intelektuální nezávislosti a nezbytné kritičnosti a bezvýhradně podporovala oficiální dogma.

Vznikaly „oficiální, harmonizované (a proto vzájemně zaměnitelné) texty... v nichž bylo všechno odlišné s principiální důsledností určeno jako nevědecké nebo heretické“²⁶³ nebo (podle Vyšinského) dokonce jedovaté.

Na první všesvazové poradě věnované otázkám vědy o sovětském právu a státu

---

²⁵⁹ Ve 20. letech 20. století existovaly zcela různé představy o konkrétní podobě sovětského práva.

²⁶⁰ Od tohoto okamžiku proto již nelze hovořit o vědecké polemice v pravém smyslu slova.

²⁶¹ Ke komunismu údajně vedla pouze jediná cesta.

²⁶² O morálně politickou jednotu sovětské společnosti se měly třístit všechny úklady nepřátel (Stalin, I. V. Otázky leninismu. 8. vyd., ve Svobodě 7., autoris. vyd. Praha: Svoboda, 1950, str. 584-585; Vyšinskij, A. J. Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu, 1., autoris. vyd. Praha: Svoboda, 1951, str. 115).

²⁶³ Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní myšlení ve 20. letech. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968, str. 5.

v červenci 1938 A. J. Vyšinskij vystoupil s referátem, v němž podrobil ostré kritice teoretiky, kteří platili za vedoucí představitele sovětské právní vědy 20. let 20. století. „Odhalil“ je jako škůdce a „hanebné zrádce“,²⁶⁴ kteří měli po určitou dobu monopolizovat „theoretické vypracování sovětského práva“.²⁶⁵

Jejich rozvratnická a škůdcovská činnost byla dle Vyšinského prováděna především ve dvou směrech: za první ve směru „systematické sabotáže vědecké práce“ a za druhé ve směru „trockisticko-bucharinského překrucování“²⁶⁶ základních kategorií práva a vytváření „povědeckých“ teorií (jako například teorie o nemožnosti vybudovat socialismus v SSSR, teorie o buržoazní povaze sovětského práva a teorie o odumírání práva a státu za proletářské revoluce). Tyto „bludné“ ideje údajně zasáhly řadu vědeckobadatelských právnických ústavů (včetně Ústavu státního práva Akademie věd SSSR,²⁶⁷ kde dle Vyšinského docházelo mj. k vědomému plýtvání finančními zdroji).

Nutno poznamenat, že kritika Vyšinského znamenala pro řadu právněteoretických studií odsouzení k zapomnění (slovy A. J. Vyšinského: „k pobytu na smetišti dějin“²⁶⁸).

Pro jejich autory pak mohla znamenat nejen ztrátu zaměstnání, nýbrž i života.²⁶⁹ Ti se totiž nedopouštěli teoretických (tj. omluvitelných a z hlediska rozvoje právní vědy přínosných), ale údajně vědomých omylů.²⁷⁰ Omylů, jež měly pozdržet rozvoj sovětského právního myšlení.

Z právních teoretiků, proti nimž byla namířena zdrcující kritika A. J. Vyšinského, jmenujme především zakladatele komunistické strany Lotyšska P. Stučku a ekonoma J. B. Pašukanise.

Položíme-li si otázku, jaké byly příčiny toho, že tito ve 20. letech uznávaní

---

²⁶⁴ Dodejme, že ostrá, hanlivá slova vůči oponentům nebyla v porevoluční právní vědě ničím neobvyklým. Tak například P. Stučka nazýval své oponenty „maniaky v tógách vědců“ a „vědeckými nulami“. A. J. Vyšinskij však používal výrazy nejen hanlivé, nýbrž přímo „nebezpečné“. Slova jako „zrádce“ a „škůdce“ neznamenal pouze nadávku, ale nepřímou odkazovaly na příslušná ustanovení zákonů (například: čl. 131 Stalinské ústavy (1936) a nechvalně proslulý § 58 Trestního zákoníku RSFSR).

²⁶⁵ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 14.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ A. J. Vyšinskij stál v čele tohoto ústavu v letech 1937 – 1941.

²⁶⁸ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 18.

²⁶⁹ Mezi popravenými byli i N. V. Krylenko a J. B. Pašukanis (a to i přestože Pašukanis „přehodnotil“ své dosavadní vědecké názory a několikrát je veřejně odvolal). Řada právních vědců byla vystavena krutým represáliím.

²⁷⁰ Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní myšlení ... str. 5.

právní teoretici byli v druhé polovině 30. let prohlášeni za „provokatéry a zrádce“²⁷¹ sovětské vědy a vlasti. Odpověď musíme hledat především v tom, že právní teorie jimi vytvořené (ve dvacátých letech hodnocené jako cenný vklad do marxisticko-leninského učení o právu) nemohly plnit sociálně politické úkoly, jež před ně kladl stalinský režim. Zejména nemohly plnit hlavní úkol socialistické právní vědy, totiž (jak správně zformuloval J. Příbář) „konstituovat dogma, podle něhož by bylo možné ospravedlňovat a za pomoci kvazivědeckého jazyka vykládat nově vznikající totalitní systém pozitivního práva“.²⁷²

Jinými slovy, teorie Stučky a Pašukanise se staly „politicky nesprávnými“ a „ztratily“ svou vědeckou hodnotu v okamžiku, kdy se právo ukázalo jako velice účinný nástroj legitimizace stalinského režimu a jeho forem politického násilí. V okamžiku, kdy právní věda se z kontrarevoluční síly brzdící socialistickou výstavbu proměnila v mocného činitele této výstavby.

Určitou roli bezpochyby hrála i osobní zášť, kterou Vyšinskij pociťoval vůči některým svým kolegům.²⁷³

4.2 *Vyšinskij versus Stučka*

K těm „zvlášť opovržením hodným jménům“²⁷⁴ o nichž hovořil Vyšinskij, patřilo i jméno předsedy Nejvyššího soudu Ruské sovětské republiky, autora Směrodatných zásad trestního práva z roku 1919 Petra Stučky.

P. Stučka podal první „sovětskou“ definici pojmu práva. Právo definoval jako soustavu (systém nebo řád) „společenských vztahů odpovídajících zájmům vládnoucí třídy a chráněných její organizovanou silou“.²⁷⁵ Později „soustavu“, „systém“, „řád“ nahradil slovy „forma organizace společenských vztahů, tj. vztahů výroby a směny“.²⁷⁶ Srovnáme-li třetí vydání jeho spisu „Revoluční úloha práva a státu“ (z roku 1924) s vydáním prvním (z roku 1921), vidíme, že za tuto poměrně krátkou dobu pojem práva prodělal značný vývoj: od pojetí práva jako soustavy jakýchkoli sociálních vztahů

---

²⁷¹ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950.

²⁷² Příbář, J. Komunistická teorie státu a práva... str.62.

²⁷³ Například vůči Pašukanisovi či Krylenkovi.

²⁷⁴ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950.

²⁷⁵ Tato formulace byla přijata na kolegiu Lidového komisariátu spravedlnosti při redigování zásad řízení trestního procesního práva RSFSR v roce 1919. Jedná se o první porevoluční pokus vytvoření vědecké definice práva.

²⁷⁶ Stučka, P. Klassovoje gosudarstvo i graždanskoje pravo. Moskva: Izd. SA, 1924.

k pojetí práva jako systému výrobních a směnných vztahů.

Podstatu práva tedy viděl nikoliv v soustavě právních norem (slovy A. J. Vyšinského: „souhrnu pravidel chování“), nýbrž v soustavě konkrétních vztahů, tj. vzájemných vztahů lidí v procesu výroby a směny.²⁷⁷

Přihlížel i k abstraktním formám práva, tj. jednak k zákonným formám, jednak k intuitivním formám - nepsaným představám o právu a spravedlnosti (neboli právnímu vědomí, právní ideologii). „Bezpodmínečný a přímý primát“ však přiznával pouze té první.²⁷⁸

Jinými slovy, právo v pojetí P. Stučky je složitým systémem existujícím ve třech druhích forem, z nichž jedna je konkrétní, a dvě jsou abstraktní. Je systémem nezávislým na právotvorné činnosti státu, „může být tedy východiskem ke konstrukci i kritice pozitivního práva (zákonné formy)“.²⁷⁹

Stučkova teorie upřednostňující konkrétní formy práva implikuje, že chování lidí není regulováno pozitivním právem totalitně²⁸⁰ a že „dodržování práva je především důsledkem vlastní logiky sociálních (konkrétních) vztahů ... a jen odvozeně důsledkem státního donucení“.²⁸¹ Z uvedeného je zřejmé, že koncepce Stučky byla v přímém protikladu k politickým tendencím 30. let 20. století. Nikterak nás proto neudiví snaha A. J. Vyšinského prokázat „nesprávnost“ a „škodlivost“ dané teorie.²⁸²

Vyšinskij rozhodně vystoupil proti definici práva podané P. Stučkou. Označil ji za zcela nesprávnou, neboť ztotožňuje právo s ekonomikou, a tudíž podle Vyšinského likviduje „právo jako zvláštní, specifickou společenskou kategorii“.²⁸³ Chybnost Stučkovy teorie měla dále spočívat v tom, že zbavuje právo „jeho aktivní, tvůrčí úlohy“.²⁸⁴

P. Stučka však s danými výtkami nesouhlasil, neboť byl přesvědčen, že při

---

²⁷⁷ Na potvrzení své teze uváděl řádu citátů K. Marxe, ze kterých plynulo, že daná definice práva je plně v souladu se zásadami marxismu. Obdobně činili i všichni ostatní sovětsští teoretici práva (A. J. Vyšinského nevyjímaje – viz Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy, Praha: Orbis, 1950, str. 37).

²⁷⁸ Stučka, P. Revoluční úloha práva a státu. In: Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní myšlení ve 20. letech. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968, str. 89).

²⁷⁹ Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní myšlení ve 20. letech... str. 9.

²⁸⁰ Není třeba zdůrazňovat, že stalinský režim podobné závěry nepřipouštěl.

²⁸¹ Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní myšlení ve 20. letech... str. 9.

²⁸² Stučka zvolil antipozitivistický přístup k právu (právo jako sociální jev). Vyšinského pojetí práva bylo naopak pozitivistické.

²⁸³ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 30.

²⁸⁴ Tamtéž.

určování práva je třeba vycházet ze samotné věci (tj. ze samotných společenských vztahů), soustředit se na lidi v jejich vzájemných vztazích (nikoliv na právní normy).²⁸⁵

Ti, kdo vidí právo jako soustavu právních norem (tj. i Vyšinskij), se podle P. Stučky mýlí. Upřednostňují totiž „mrtvé normy“ před „živým člověkem“, což podle něj vede k tomu, že člověk existuje pro právo, a ne právo pro člověka.²⁸⁶

Petr Stučka dokazoval, že právní vztah jako základ studia práva umožňuje získat „mnohem jistější a stabilnější závěry“.²⁸⁷ V době, kdy vytvářel svou teoretickou koncepci práva, tomu tak patrně bylo. Stučkova teorie je totiž přímým odrazem právního chaosu, který zavládl v prvních porevolučních letech.²⁸⁸ Jeho pojetí práva, jak napsal Pašukanis, je přizpůsobeno potřebám právníka-praktika (dodejme: právníka-praktika v první polovině dvacátých let dvacátého století).

Zatímco dosavadní staletími prověřené právo bylo zrušeno, nové existovalo pouze v zárodečné podobě.²⁸⁹ Stučka tudíž ani objektivně nemohl pojmout za základ svých teoretických úvah právní normu.

V této souvislosti si připomeňme, že v oné revoluční době převládal názor, že právo je kontrarevoluční silou, jež brzdí proces komunistické přestavby společnosti.²⁹⁰ Odtud zřejmě plynula Stučkova snaha začlenit právní nauku do širšího rámce vědy o společnosti a člověku (tj. do rámce vědního oboru, jenž byl pro nový režim přijatelný). Tato snaha byla později podrobována ostré kritice Vyšinského.²⁹¹

Andrej Vyšinskij a Petr Stučka se rozcházel i na další klíčový pojem – na pojem „vůle“. Vůle, jak známo, hrála významnou roli v právní teorii zformulované A. J. Vyšinským.²⁹² Naproti tomu Stučka byl zarytým odpůrcem všech volních teorií práva.

Tvrdil, že společenské vztahy (tj. i vztahy ekonomické) vždy předpokládají

---

²⁸⁵ Aby podpořil své názory, neváhal citovat staré římské právníky, kteří učili, že „zákon vzniká z práva a ne právo ze zákona“ (viz Stučka, P. *Revoluční úloha práva a státu*. In: Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. *Sovětské právní myšlení ve 20. letech...* str. 35).

²⁸⁶ Tamtéž, str. 38.

²⁸⁷ Tamtéž.

²⁸⁸ Podrobněji k porevolučnímu vývoji práva viz 1. kapitola.

²⁸⁹ V podobě dekretů, programů a tzv. „socialistického právního vědomí“.

²⁹⁰ Jistě není bez zajímavosti, že dokonce A. Gojchbarg (autor řady porevolučních právních předpisů, občanský zákoník z roku 1922 nevyjímaje) pokládal právo za opium pro lid, ještě škodlivější a opojnější než náboženství.

²⁹¹ Vyšinskij, A. J. *Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy*. Praha: Orbis, 1950, str. 29-30.

²⁹² Vyšinskij pokládal právo za projev vůle tříd vládnoucích ve společnosti (podrobněji k pojmu práva viz 2. kapitola).

určité volní hnutí účastníků těchto vztahů (nikoliv však volní hnutí svobodné či svobodně se projevující). Svobodné volní akty jednotlivců totiž pokládal za nesmysl nebo podvod. Stučka rovněž zavrhl teorii svobodné vůle zákonodárce, což velmi výstižně objasnil na příkladu absolutního monarchy, který nevydává zákon příkazující zastavit tok řeky. Ví totiž, že i jeho vůle je omezená a že „pouze lidské zákony, takové, které neodporují zákonům přírody nebo pohybu („vývoje“) společenských vztahů, mohou mít podstatný vliv na soustavu společenských vztahů“.²⁹³

Tu svobodu, kterou nemá vůle jednotlivce, nelze podle Stučky přenášet na „jakousi vůli vně individua“. Svobodné volní akty nějakého kolektivu jsou tudíž stejný nesmysl jako svobodné volní akty nějakého jednotlivce. Jinými slovy, vůle lidu je v jeho pojetí pouhou fikcí (nikoliv pramenem práva – jak je tomu u Vyšinského).

Škodlivost Stučkovy teorie měla dle Vyšinského spočívat dokonce i v kritice, kterou Stučka namířil proti buržoazním právním vědcům. „Falšovatel“ marxismu-leninismu jako Petr Stučka totiž „nemohl“ marxisticky správně kritizovat buržoazní právo, neboť hrubě překrucoval samotnou podstatu marxisticko-leninského učení o státu a právu.²⁹⁴ Jeho kritika byla proto označena za z hlediska vědecké hodnoty a obsahu vysoce chybnou a lichou.

4.3 Vyšinskij versus Pašukanis

Nejostřejší kritikou Vyšinského byl postižen ekonom a teoretik práva J. B. Pašukanis.²⁹⁵ Vyšinskij ho nazýval nepřitelem dělnické třídy, hanebným zrádcem a agentem fašistické buržoazie stojícím v čele trockisticko-bucharinské bandy, která prováděla rozvratnickou a škůdcovskou práci v oblasti sovětské právní vědy.²⁹⁶ Jeho právněteoretické práce charakterizoval jako provokatérské, rozvratnické a „zasluhující kvalifikace podle příslušných článků trestního zákoníku“.

Jevgenij Pašukanis je autorem tzv. směnné teorie práva - teorie, podle níž je třeba všechny právní formy pokládat za objektivní důsledek ekvivalence v procesu

---

²⁹³ Stučka, P. Revoluční úloha práva a státu. In: Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní... str. 82.

²⁹⁴ Vyšinskij tvrdil totéž i o Pašukanisovi a „jeho pomahačích“.

²⁹⁵ Právě ten měl (podle Vyšinského) způsobit sovětské právní vědě největší škodu.

²⁹⁶ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 14-16.

směny.²⁹⁷

Pašukanis dokazoval, že právo je objektivním sociálním jevem, jehož podstata se nemůže vyčerpat pouhým souhrnem právních norem (ať už psaných nebo nepsaných pravidel chování). Otevřeně se postavil proti teoriím, které se zabývají pouze normami a pojem práva definují omezeně jako souhrn norem (tj. nepřihlíží k faktické skutečnosti a faktickému chování lidí - sociálnímu životu). Pašukanis odmítal takové teorie jako neživotné abstrakce,²⁹⁸ které mohou „pretendovat na název teorie pouze v tom smyslu, v jakém se mluví například o teorii šachu“.²⁹⁹ Zdůrazňoval, že skutečná teorie práva musí vycházet z ekonomického směnného vztahu, neboť ekonomické vztahy³⁰⁰ jsou pravým zdrojem vztahů právních (a tudíž i celé právní nadstavby).³⁰¹

S tím ostře nesouhlasil Andrej Vyšinskij. Tvrdil, že právo není ani soustavou společenských poměrů, ani formou výrobních poměrů. A k tomu dodával, že právo je „souhrnem pravidel chování čili norem, avšak nejen norem, nýbrž i obyčejů a pravidel spoluzití, sankcionovaných státní moci a jí chráněných donucovacím způsobem“.³⁰² Nelze totiž opomíjet, že Vyšinského teorie práva je především produktem stalinské epochy. Přiznal-li by, že právo je formou výrobních vztahů, musel by zároveň předpokládat, že je objektivní, regulující silou existující nezávisle na politické autoritě. Tak by dospěl k závěru, že státní moc není tvůrcem práva (že do něj pouze vnáší stabilitu a přesnost) – tj. k závěru „ideologicky zcela nesprávnému“.

Vyšinskij polemizoval i s řadou dalších výroků Pašukanise.³⁰³ Tak například Jevgenij Pašukanis se domníval, že základním předpokladem právní formy (Pašukanis

---

²⁹⁷ Petr Stučka určil právní teorii Pašukanise jako „snahu sblížit formu práva a formu zboží“. Samotný Pašukanis pokládal toto určení za zcela správné a výstižné (viz předmluva k druhému vydání spisu „Obecná teorie práva a marxismus“).

²⁹⁸ Pašukanis, J. B. Obecná teorie práva a marxismus... str. 215.

²⁹⁹ Tamtéž, str. 190.

³⁰⁰ Zde je dobře patrný jeden z nejvýznamnějších rozdílů mezi teorií Stučky (obsaženou v prvním vydání spisu „Revoluční úloha práva a státu“ z roku 1921) a teorií Pašukanise - rozdíl mezi Stučkovým pojetím práva jako souboru všech společenských vztahů a Pašukanisovým pojetím práva jako souboru pouze specifických společenských vztahů (tj. ekonomických směnných vztahů).

³⁰¹ Právní vztah je podle Pašukanise „prvotní buňkou právní tkáně“, „pouze v ní právo uskutečňuje svou reálnou dynamiku“ (Pašukanis, J. B. Obecná teorie práva a marxismus... str. 215).

³⁰² Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 36.

³⁰³ Viz například polemiku mezi J. Pašukanisem a zastánci teze o zbytečnosti dělení práva na veřejné a soukromé (mezi něž patřil i A. Vyšinskij, který neuznával nic soukromoprávního a veškeré vztahy prohlašoval za veřejnoprávní). Pašukanis pokládal rozdělení práva na veřejné a soukromé za zcela nezbytné, neboť podle něj charakterizuje právní formu jako takovou, a to jak logicky, tak i historicky (Pašukanis, J. B. Obecná teorie práva a marxismus... str. 231-232).

užívá tento pojem nikoli ve smyslu forem práva,³⁰⁴ ale ve smyslu právních forem společenských vztahů) je střetnutí protikladných soukromých zájmů. Právo historicky začíná v momentu sporu (soudního procesu). Spor je totiž podle Pašukanise skutečnou příčinou vývoje právní nadstavby. Střetnutí protikladných a izolovaných zájmů jednotlivců „je základním elementem všeho právního, naopak jednota cíle vytváří předpoklad regulování technického“, a tudíž současně vylučuje potřebu regulování právního.³⁰⁵

Tento názor odporuje právní teorii A. J. Vyšinského, podle níž je sovětské socialistické právo výrazem jednoty vůle a jednoty cíle všeho sovětského lidu.³⁰⁶ Jednota cíle je podle Vyšinského zdrojem právního regulování (nikoli předpokladem jeho zániku). Jinak řečeno: jednota cíle nevede k odumření práva a jeho úplnému nahrazení technickým regulováním (jak je tomu u Pašukanise), nýbrž k vytvoření kvalitativně nového typu práva - práva socialistického.

Andrej Vyšinskij předpokládal, že za socialismu se právo povznáší na vyšší stupeň svého vývoje, neboť socialismus je podle něj pro rozvoj práva nejpříznivější epochou. Tvrdil, že samotné dějiny dokazují, že vývoj kapitalistické společnosti směřuje k rozvrácení práva a k odstranění zákonnosti. V této souvislosti si připomeňme výrok Vyšinského o vyhlídkách buržoazního bytí: „kapitalismus ve svém imperialistickém stadiu vývoje těžce nese vlastní „právní režim“, režim zákonnosti, z níž se snaží vyprostit se jednou provždy tím více, čím více se zostřují třídní rozpory. Proces vývoje kapitalistické společnosti je spojen s procesem jejího rozkladu, proces rozkladu kapitalistické společnosti souvisí však s procesem, ve kterém buržoazie rozvrací nebo přímo řečeno popravuje, odstraňuje vlastní zákonnost, vlastní právo“.³⁰⁷ Vyšinskij vytýkal Pašukanisovi, že se snaží překrucovat Marxovo učení a šíří své „pavědecké výmysly“ o tom, že rozvoj práva je možný pouze v buržoazní společnosti.³⁰⁸ Pašukanis totiž věřil, že právo dosahuje svého vrcholného rozvoje v buržoazně kapitalistické společnosti, v socialistické společnosti se již nevyvíjí

---

³⁰⁴ Tj. forem, v nichž je obsaženo právo (například zákonů).

³⁰⁵ Charakteristická je v této věci Pašukanisova poznámka: „čím důsledněji je provedena zásada autoritativního regulování, vylučující jakýkoli náznak izolované a autonomní vůle, tím je méně půdy pro použití práva“. Pašukanis, J. B., *Izbrannyje proizveděnija po obščej teoriji prava i gosudarstva*, Moskva: Nauka, 1982, str. 82.

³⁰⁶ Sovětská společnost je podle Vyšinského společností nového typu - společností jednotnou, tj. mající jednotnou vůli a jednotný cíl (vybudování beztřídní komunistické společnosti).

³⁰⁷ Vyšinskij, A. J. *Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy*. Praha: Orbis, 1950, str. 28.

³⁰⁸ Tvrdil, že Pašukanis a jeho „pomahači“ vědomě falšují dějiny a skutečnost (tamtéž).

a směřuje ke svému naprostému zániku.³⁰⁹ Naproti tomu A. J. Vyšinskij zastával názor zcela opačný (totiž že i v socialistické společnosti právo prochází procesem vývoje).

Vyšinskij také ostře kritizoval tezi (zformulovanou Pašukanisem),³¹⁰ že socialistická společnost je v tzv. přechodném období (období diktatury proletariátu) uzavřena v „úzkých horizontech buržoazního práva“. Jinými slovy: odmítal ztotožňování sovětského práva s právem buržoazním,³¹¹ avšak připouštěl, že v první etapě budování socialistického práva existují prvky (právní normy), které toto právo přibližují buržoaznímu právu. Tyto stopy starého předrevolučního práva jsou podle Vyšinského pouze dočasného charakteru, neboť zároveň se sovětskou společností se vyvíjí i nové sovětské právo, které se každým dnem více a více oddaluje od svého předchůdce. Nové hospodářské poměry (plánovitě organizovaná výroba a rozdělování) vedou – jak tvrdil - k vytvoření nového typu práva, nikoliv k jeho postupnému odumírání.

Dostáváme se k ústřednímu bodu polemiky mezi A. Vyšinským a J. Pašukanisem: k ideji odumírání státu a práva.³¹²

Pašukanis vypracoval koncepci, podle níž je právo přechodného období krátkodobým jevem - odumírajícím již od prvního okamžiku svého vzniku. Předpokládal totiž, že plánovité hospodářství povede k postupnému odumírání právního momentu v lidských vztazích. Administrativně-technická nařízení vycházející z jednotného hospodářského plánu podle něj zcela nahradí právní formu.

Marxistickou vizi o přechodnosti práva a státu přijal i Vyšinskij. Termín tohoto

---

³⁰⁹ Dokazoval, že pouze v buržoazně kapitalistické společnosti jsou splněny všechny nutné podmínky pro to, aby právo dosáhlo kulminálního bodu svého vývoje. V tzv. přechodném období právo již neobsahuje „ty neomezené možnosti, které se“ v něm „odkrývaly pro buržoazně kapitalistickou skutečnost“, a existuje jenom pro to, aby vyčerpalo samo sebe. A k tomu dodával, že moderní právo je plodem moderní kapitalistické společnosti, a tudíž s ní také v nových podmínkách socialismu odumře.

³¹⁰ Pašukanis otevřeně konstatoval, že právní formu přechodného období (tj. sovětské právo) nelze posuzovat jako zvláštní ucelenou soustavu práva, neboť sovětská právní forma je ve své podstatě buržoazní právní formou (právní formou, která dosáhla svého maxima již v předrevolučním období a v období porevolučním postupně odumírá). Zde je třeba dodat, že Pašukanis vycházel z K. Marxe (Pašukanis, J. B. Obecná teorie práva a marxismus... str. 183).

³¹¹ Vyšinskij naproti tomu důsledně rozlišoval mezi údajně nižším stadiem právního myšlení, nižším systémem práva (předrevolučním buržoazním) a vyšším, dokonalejším právním systémem (porevolučním sovětským socialistickým právem).

³¹² Problematika odumírání státu a práva byla řešena mnohými právními teoretiky (P. Stučku nevyjímaje). Stučka svůj názor na tuto otázku několikrát revidoval. Zatímco v roce 1924 varoval, že proces odumírání práva bude krajně zdoluhavým, v roce 1929 (na II. shromáždění pracovníků místních soudů a prokuratur) prohlásil, že právo odumře „již v nejbližší době“. Původně byl přesvědčen, že v den, kdy zvítězí proletářská revoluce (kdy konkrétní a abstraktní forma společenských vztahů zcela splynou), právo a stát odumřou. Později napsal, že odumře pouze právo (nikoliv stát).

odumírání však odsouval až do fáze komunismu.

A. J. Vyšinskij prohlašoval, že k odumírání práva a státu nedochází v přechodném období diktatury proletariátu. Dokazoval, že v tomto období ještě nejsou vybudovány hospodářské předpoklady nutné pro zánik práva. Právo proto přetrvává a plní funkci společenské kontroly míry práce a míry spotřeby a slouží k ochraně společenského vlastnictví výrobních prostředků.

Vyšinskij zdůrazňoval, že proces odumírání státu a práva začíná až na nejvyšším stupni komunismu (ovšem za podmínky, že na předcházejících stupních historického vývoje dojde k jejich maximálnímu upevnění). A k tomu dodával, že za určitých historických podmínek neodumře stát (státní organizace) ani v období komunismu.³¹³

K. Marx a F. Engels totiž podmiňovali odumírání státu a práva vítězstvím světové socialistické revoluce. Věřili, že revoluce musí proběhnout současně ve všech (nebo alespoň ve většině) vyspělých kapitalistických zemí, neboť by jinak byla potlačena. Další vývoj však jednoznačně prokázal nerealizovatelnost ideje světové proletářské revoluce. A tak klasická marxistická formule o odumírání státu a práva musela být částečně revidována a přizpůsobena nové dějinné situaci. Vyšinskij ji proto doplnil tezí o nezbytnosti jejich existence v podmínkách vnějšího kapitalistického obklíčení³¹⁴ a tzv. zákonem odporu kapitalistických živlů.³¹⁵

Úplného odstranění státu (práva) lze podle Vyšinského dosáhnout nikoliv zeslabením státní moci, nýbrž jejím „maximálním zesílením, kterého je nezbytně třeba, aby pozůstatky umírajících tříd byly úplně vyhlazeny a aby byla zorganizována obrana proti kapitalistickému světu“³¹⁶ obklopujícímu Sovětský svaz.

Právní teoretiky, kteří uvažovali jinak (tj. počátek procesu odumírání datovali již od okamžiku proletářské revoluce),³¹⁷ označil za zrádce a nepřátele lidu, kteří se „pouští... do učených výkladů... žvaní jakási učená slova“, jen aby zahladili stopy své

---

³¹³ Vyšinskij dovedl marxisticky zdůvodnit i zcela nemarxistické právněteoretické koncepce.

³¹⁴ V souladu s touto formulí je nezbytně nutné vytvořit socialistický stát a neustále ho upevňovat (a to až do doby, než bude definitivně zlikvidováno kapitalistické obklíčení SSSR).

³¹⁵ Neboli tezí o zostřování třídního boje po vítězství dělnické třídy. V roce 1928 Stalin prohlásil, že s postupující výstavbou socialismu třídní boj neutichá, nýbrž naopak se zostřuje (zvětšuje se odpor posledních kontrarevolučních živlů). Trval proto na dalším upevňování státní organizace. Dodejme, že s pomocí této Stalinovy teze byla ospravedlňována stále rostoucí represivní opatření.

³¹⁶ Stalin, J. V. Otázky leninismu. Praha: Svoboda, 1950, str. 395.

³¹⁷ Pašukanis, Krylenko, Stučka ad.

zločinecké činnosti.³¹⁸ Obvinil je z toho, že svými „pavědeckými“ teoriemi poddrývají vojenskou moc SSSR a pokoušejí se vyprovokovat válečné přepadení Sovětského svazu.³¹⁹

Jak již bylo řečeno v třetí kapitole této práce, Andrej Vyšinskij byl horlivým zastáncem vybudování sovětské socialistické teorie práva - nové právní teorie s novými zobecňujícími právními pojmy. Pokoušel se proto dokázat, že zobecňující právní pojmy nejsou proletářskému právu cizí.

S tímto názorem polemizoval Pašukanis, který tvrdil, že odumírání jednotlivých kategorií buržoazního práva neznamena jejich nahrazení novými kategoriemi práva proletářského (nýbrž odumírání práva vůbec).³²⁰ Vytváření nových abstraktních, zobecňujících pojmů proletářského práva je podle něj proklamací nesmrtnosti formy práva, „neboť se snaží vyrvat tuto formu z těch určitých historických podmínek, které jí zabezpečily plný rozkvět, a vyhlásit ji za schopnou stálého obnovování“.³²¹ Navrhoval proto „neodhazovat stranou“ abstrakce vypracované buržoazní právní vědou a nenahrazovat je novými abstrakcemi.

Vyšinskij označil tento Pašukanisův návrh za zločinnou dezinterpretaci marxisticko-leninského učení a především za snahu o likvidaci sovětské právní vědy.

---

³¹⁸ Viz řeč veřejného žalobce prokurátora SSSR A. J. Vyšinského (Proces s protisovětským „pravičácko-trockistickým blokem“, dopolední přelíčení 11. března 1938).

³¹⁹ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Praha: Orbis, 1950, str. 12.

³²⁰ Pro úplnost dodejme, že A. Vyšinskij a J. Pašukanis se neshodli ani v otázce vytváření těchto nejobecnějších právních pojmů (tj. v otázce, zda jsou výsledkem logického zpracování norem pozitivního práva (Pašukanis) či jsou odvozovány ze společenských poměrů, jejichž základem jsou poměry výrobní (Vyšinskij). Jinými slovy: zda idea práva předchází praxi či naopak. Podrobněji k této problematice viz 3. kapitola.

³²¹ Pašukanis, J. B. Obecná teorie práva a marxismus... str. 196-197.

Závěr

Andrej Vyšinskij vstoupil do dějin jako hlavní Stalinův inkvizitor, generální prokurátor SSSR a žalobce v nechvalně známých zinscenovaných politických procesech 30. let 20. století. Jeho jméno se stalo synonymem hrubého zneužití práva a soudnictví k politickým účelům.

Kromě toho byl Vyšinskij také významným právním vědcem. Spojoval v sobě vzdělanost předrevolučního právníka, který dokázal z paměti citovat rozsáhlé pasáže z děl římské jurisprudence i svých současníků, a vlastnosti nelítostného prokurátora stalinských procesů, který se neštil ani hrubostí a přímých urážek obžalovaných.

Vypracoval účelovou koncepci práva, jež „byla funkční vůči politickým tendencím a metodám oné doby“³²² a sloužila k legitimizaci masových represí. Ani v této souvislosti nelze opomíjet skutečnost, že Vyšinskij byl především právníkem - praktikem, jeho represivní teorie práva proto předjímal a současně i ospravedlňovala právní praxi.

Sám Vyšinskij byl přesvědčen, že vytvořil zcela novou teorii práva, která je jediným důsledně vědeckým učením o právu a státu, neboť se opírá o údajně jedinou přísně vědeckou metodologii bádání (o metodologii dialektického materialismu).

Předkládaná práce je rozdělena na čtyři kapitoly. První kapitola (nazvaná „Marxismus, ruská revoluce a právo“) vychází z předpokladu, že hlubší pochopení sovětské právní vědy je sotva možné bez náležité analýzy vazeb mezi marxismem a právní teorií. Podává proto stručný výklad Marxova učení a současně poukazuje na absenci ucelené koncepce práva v dílech klasiků marxismu (podkapitola 1.1). Podkapitoly 1.2 - 1.4 sledují hlavní rysy vzniku a vývoje porevolučního práva mezi lety 1917 až 1953. Všímají si společensko-ekonomické a politické situace doby, která formovala teoretické základy sovětské právní vědy.

Druhá kapitola je věnována životní dráze A. J. Vyšinského, jeho vědecké a akademické kariéře. Podkapitoly 2.1 až 2.4 postupně mapují jednotlivé etapy Vyšinského života. Vyvrací některé nepravdy a mýty. Popisují jeho mládí, studijní léta

---

³²² Pašukanis, J. B. a Stučka, P. I. Sovětské právní myšlení ve 20. letech. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968, str. 17.

v Kyjevě, členství v RSDRP,³²³ pobyt v carském vězení, první setkání se Stalinem, vstup do bolševické strany a rychlý kariérní vzestup. Poněkud podrobněji je zachyceno působení Vyšinského jako generálního prokurátora SSSR a později jako ministra zahraničí. Podkapitola 2.3 ukazuje nejen mechanismus vykonstruovaných politických procesů, nýbrž i povahové vlastnosti obávaného prokurátora. Podává svědectví o bezcitnosti a krutosti, s níž Vyšinskij požadoval trest smrti i pro obžalované, o nichž věděl, že se žádného trestného činu nedopustili.

Třetí kapitola (s názvem „Vyšinského příspěvek k rozpracování základních kategorií marxisticko-leninské právní teorie“) se zaměřuje na čtyři základní koncepty právního myšlení: právo, stát, zákonnost a spravedlnost. Poukazuje na skutečnost, že Vyšinskij přistupoval k těmto kategoriím ryze účelově a dogmaticky. Rozebírá Vyšinského voluntaristickou definici práva jakožto uzákoněné vůle lidu. Zabývá se výkladem klíčových tezí učení A. J. Vyšinského o právu a státu, zmiňuje se o jeho pojetí zákonnosti (jakožto prostředku revolučního přetváření společenských poměrů v duchu socialistických zásad) a tzv. třídní spravedlnosti (jakožto historicky vyššího typu spravedlnosti).

Poslední kapitola pojednává o kritice, kterou Andrej Vyšinskij namířil proti teoretikům odumírání státu a práva: P. Stučkovi a J. Pašukanisovi. Klade si otázku, jaké byly příčiny toho, že tito ve 20. letech uznávaní právní teoretici byli v druhé polovině 30. let prohlášeni za „provokatéry a zrádce“³²⁴ sovětské vědy a vlasti.

---

³²³ Ruské sociálně demokratické dělnické straně.

³²⁴ Vyšinskij, A. J. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy, Praha: Orbis, 1950.

Seznam zkratek

Gulag – Hlavní správa nápravně-pracovních táborů;

Narkomprod – Lidový komisariát zásobování;

NEP – Nová ekonomická politika;

NKVD – Lidový komisariát vnitřních věcí;

Politbyro – politické byro (ústředního výboru);

RSFSR – Ruská sovětská federativní socialistická republika;

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik;

ÚV KS(b) – Ústřední výbor Komunistické strany (bolševiků);

ÚV VKS(b) – Ústřední výbor Všesvazové komunistické strany (bolševiků);

ÚVV SSSR – Ústřední výkonný výbor Svazu sovětských socialistických republik;

VKS(b) – Všesvazová komunistická strana (bolševiků);

Použitá literatura

- ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2001. 355 s.
- ARŽANOV, Michail Aleksandrovič et al. *Theorie státu a práva*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1951. 561 s.
- BABEROWSKI, Jörg. *Rudý teror: dějiny stalinismu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2004. 221 s.
- BERMAN, Harold J. *Justice in the U.S.S.R.: An interpretation of Soviet Law*. rev. vyd. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963. 460 s.
- BRITOVŠEK, Marjan. *Stalinův termidor*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1991. 381 s.
- Dokumenty ke studiu sovětského státu a práva: určeno pro posl. právnické fak.* 1. vyd. Praha: SPN, 1967. 326 s.
- ENGELS, Friedrich. *K bytové otázce*. 3. vyd., ve Svobodě 2. vyd. Praha: Svoboda, 1950. 91 s. Velká knihovna marxismu-leninismu; Sv. 17.
- GEYER, Michael, ed. a FITZPATRICK, Sheila, ed. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012. 686 s.
- HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. 339 s.
- HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 3. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 537 s.
- KNAPP, Viktor. *Filosofické problémy socialistického práva*. 1. vyd. Praha: Academia, 1967. 287 s.
- KUTAFIN, Oleg Jemel'janovič, ed. *Inkvizitor: Stalinskij prokuror Vyšinskij*. Moskva: Respublika, 1992. 381 s.
- LENIN, Vladimir Il'jič. *Kdo jsou "přátelé lidu" a jak bojují proti sociálním demokratům*. 2. autoris. vyd. Praha: Svoboda, 1949. 182 s.
- LENIN, Vladimir Il'jič. *O státu*. 2. autoris. vyd. Praha: Svoboda, 1950. 28 s.
- LENIN, Vladimir Il'jič. *Sočinenija. Tom XXI, Avgust 1914 - Djekabr' 1915*. 4. vyd. Leningrad: Gosud. izdat. polit. lit, 1952. 455 s.
- LENIN, Vladimir Il'jič. *Spisy. Svazek XIX*. Praha: SNPL, 1957.
- LENIN, Vladimir Il'jič. *Stát a revoluce*. Praha: Sociální demokrat, 1920. 1 sv.
- LENIN, Vladimir Il'jič. *Stát a revoluce: Učení marxismu o státu a úkoly proletariátu v revoluci*. 3. autoris. vyd. Praha: Svoboda, 1952. 106 s.

- LENIN, Vladimír Il'jič. *Vybrané spisy ve dvou svazcích. Svazek 1.* 2. autoris. vyd. Praha: Svoboda, 1951. 855 s.
- MARŠÁLEK, Pavel. Základní koncepty marxisticko-leninské právní teorie v Československu v letech 1948-1989. In MALÝ, Karel, ed. a SOUKUP, Ladislav, ed. *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Sborník příspěvků.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004, s. 709-725.
- MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Komunistický manifest.* 1. vyd. Praha: SPN, 1970. 60 s.
- MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Kritiky programů.* 2. vyd. Praha: Svoboda, 1949. 133 s.
- NÁLEVKA, Vladimír. *Světová politika ve 20. století.* Praha: Aleš Skřivan ml., 2000. 2 sv. (270, 287 s.).
- PAŠUKANIS, Jevgenij Bronislavovič. *Izbrannyje proizvedenija po obščej teorii prava i gosudarstva.* Moskva: Nauka, 1980. 271 s.
- PAŠUKANIS, Jevgenij Bronislavovič. *Všeobecná teória práva a marxizmu.* 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1989. 279 s.
- PAŠUKANIS, Jevgenij Bronislavovič a STUČKA, Petr Ivanovič. *Sovětské právní myšlení ve 20. letech.* 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968. 300 s.
- PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva.* 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 2000. 116 s.
- PELIKÁN, Dragutin a MALÝ, Karel. *Kapitoly z dějin státu a práva Ruska a SSSR.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 1992. 168 s.
- PLOTNIEKS, Andris. *Stanovlenije i razvitije marksistsko-leninskoj obščej teorii prava v SSSR 1917-1936 gg.* Riga: Zinatne, 1978. 295 s.
- Proces s protisovětským pravičácko-trockistickým blokem roku 1938.* 1. autoriz. vydání. Praha: Svoboda, 1951. 391 s.
- PRŮŠA, Oldřich, ed. *Stalinská ústava - ústava vítězného socialismu.* 1. vyd. Praha: Orbis, 1950. 148 s.
- PŘIBÁŇ, Jiří. Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948-89. In MALÝ, Karel, ed. a SOUKUP, Ladislav, ed. *Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Sborník příspěvků.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004. s. 60-74.

- PŘIBÁŇ, Jiří. Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009. s. 39-59.
- SHARLET, Robert. Stalinism and Soviet Legal Culture. In TUCKER, Robert C., ed. *Stalinism: Essays in historical interpretation*. 1. vyd. New York: W.W. Norton, 1977. s. 155-179.
- SCHROEDER, Friedrich-Christian, MALÝ, Karel a PELIKÁN, Dragutin. *Tři studie z novodobých dějin ruského práva*. 1. vyd. Praha: Ediční středisko PF UK, 1994. 1 sv.
- Sobranie kodeksov RSFSR*. 4. vyd. Moskva: Jurid. izd-vo NKJU RSFSR, 1927. 1188 s.
- STALIN, Iosif Vissarionovič. *Otázky leninismu*. 7. vyd., ve Svobodě 6. Praha: Svoboda, 1949. 621 s.
- STALIN, Iosif Vissarionovič. *Průvodní poznámky k návrhu rozhodnutí politbyra o změnách ústavy a zřízení ústavní komise (ze dne 31.1.1937)*. Ruský státní archiv sociálně-politických dějin (RGASPI), fond 17, soupis 163.
- STALIN, Iosif Vissarionovič. *Závrat' z úspěchu*. Pravda. 1930.
- STECOVSKIJ, Jurij Isaakovič. *Stanovlenie advokatury v Rossii*. 1. vyd. Moskva: Wolters Kluwer, 2010. 576 s.
- STUČKA, Petr Ivanovič. *Klassovoje gosudarstvo i graždanskoje pravo*. Moskva: Izd. SA, 1924. 78 s.
- STUČKA, Petr Ivanovič. Revoluční úloha práva a státu. In PAŠUKANIS, Jevgenij Bronislavovič a STUČKA, Petr Ivanovič. *Sovětské právní myšlení ve 20. letech*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968. 300 s.
- STUČKA, Petr Ivanovič. *Revoljucionnaja rol' prava i gosudarstva*. Moskva: Gos. izd-vo, 1921. 125 s.
- STUČKA, Petr Ivanovič. *Revoljucionnaja rol' prava i gosudarstva*. 3. rev. a dopl. vydání. Moskva: Izd-vo Kom. Akad., 1924. 141 s.
- ŠIKMAN, Anatolij Pavlovič. *Dejатели otečestvennoj istorii: biografičeskij slovar'-spravočnik*. Moskva: AST, 1997. 2 sv.
- Universum: [encyklopedie pro 21. století]*. Praha: Knižní klub, 2006. 2 sv.

- Ústava (základní zákon) Svazu sovětských socialistických republik [Konstitucija - Osnovnoj zakon - SSSR]: se změnami a doplňky ...* Moskva: Vydavatelství cizojazyčné literatury, 1943. 67 s.
- VAKSBERG, Arkadij Iosifovič. *Carica dokazatel'stv. Vyšinskij i ego žertvy.* Moskva: Kniga i biznes, 1992. 349 s.
- VYŠINSKIJ, Andrej Januarjevič. *Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy.* 1. vyd. Praha: Orbis, 1950. 78 s.
- VYŠINSKIJ, Andrej Januarjevič. *Leninovo a Stalinovo učení o proletářské revoluci a státu.* 1. autoris. vyd. Praha: Svoboda, 1949. 127 s.
- VYŠINSKIJ, Andrej Januarjevič. *Někotorye metody vrěditěľ'sko-divěrsionnoj raboty trockistsko-fašistskich razvědčikov.* Moskva: Partizdat CK VKP(b), 1937. 30 s.
- VYŠINSKIJ, Andrej Januarjevič. *Otázky státu a práva v dílech klasiků marxismu-leninismu.* 1. autoris. vyd. Praha: Svoboda, 1951. 157 s.
- VYŠINSKIJ, Andrej Januarjevič. *Otázky theorie státu a práva.* 1. vyd. Praha: Orbis, 1951. 471 s.
- VYŠINSKIJ, Andrej Januarjevič. *Soudní řeči: 1924-38.* 1. vyd. Praha: Orbis, 1951. 598 s.
- VYŠINSKIJ, Andrej Januarjevič. *Sovětský stát ve Vlastenecké válce.* 2. vyd. Praha: Orbis, 1949. 43 s.
- VYŠINSKIJ, Andrej Januarjevič. *Theorie soudních důkazů v sovětském právu.* 1. vyd. Praha: Mír, 1950. 345 s.
- VYŠINSKIJ, Andrej Januarjevič a KAMMARI, Michail Davydovič. *Učení J. V. Stalina o socialistickém státě.* 1. vyd. Praha: Svoboda, 1950. 105 s.
- WEIL, Simone. *Oppression and liberty.* London: Routledge and K. Paul, 1972. 195 s.
- ZVJAGINCEV, Aleksandr Grigor'jevič a ORLOV, Jurij Grigor'jevič. *Prokurory dvuch epoch. Andrej Vyšinskij i Roman Rudenko.* Moskva: OLMA-PRESS, 2001. 382 s.

Andrey Vishinsky - a legal scholar of the Stalin era

Abstract

The aim of the thesis is to examine the basic categories of the Marxism-Leninism theory of law from the point of view of Andrey Januaryevich Vishinsky.

The thesis is composed of four chapters. Chapter One (named “Marxism, Russian revolution and Law”) is based on the idea that it is not possible to understand the Soviet law without analysis of the relationship between Marxism and legal theory. Subchapter 1.1 gives a brief overview of Marx’s school of thought. At the same time it points out the absence of the self-contained concept of law in writings of Marx and Engels.

Chapter Two is devoted to the life of Andrey Vishinsky, his academic and scientific career. The following subchapters are subsequently mapping the individual stages of his life. It contradicts some of the untruths and myths surrounding Vishinsky.

Chapter Three (named “Vishinsky’s contribution to the basic categories of the Marxism-Leninism legal theory”) is concentrating on the four fundamental concepts of legal thinking: Law, State, Legality and Justice. It points out that Vishinsky’s approach to these categories was only purpose-built and dogmatic.

Chapter Four deals with criticism which Andrey Vishinsky targeted against the theorists of “withering away of law and the state”: Peter Stuchka and Evgeny Pashukanis. It questions the roots of the fact that these theorists which were broadly acknowledged during the 1920s were declared as “provocateurs and betrayers” of the Soviet science and the homeland shortly in the 1930s.

The main purpose of the thesis set out in the Introduction was completely attained – i.e. to uncover Andrey Vishinsky as not only as the remorseless prosecutor of the Stalin’s proceedings but also as the theorist of law. The thesis also brings to the attention of the reader some of the basic concepts of law developed personally by Vishinsky.

Andrej Vyšinskij - právní teoretik období stalinismu.

Klíčová slova: Vyšinskij, právo, stát, zákonnost, spravedlnost.

Andrey Vishinsky - a legal scholar of the Stalin era.

Key words: Vishinsky, law, state, legality, justice.